

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра права і соціальної роботи

СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ЦЕНТРАХ СІМ'І,
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ПІДЛІТКАМИ,
СХИЛЬНИМИ ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ

Кваліфікаційна робота здобувача
Освітнього ступеня «магістр»
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньої програми:

«Соціальна робота. Соціальна
педагогіка»

Карагеоргій Анастасії Миколаївни

Керівник:

канд. пед. наук, викл. Рубан А. К.

Рецензент:

канд. псих. наук, доц. Мазоха І.С.

Ізмаїл – 2021

Робота допущена до захисту на засіданні кафедри права і соціальної роботи
Протокол № 6 від 22.04.2022 р.

Завідувач кафедри Метіль А.С.
(прізвище, ініціали)

Робота прийнята публічним захистом
на відкритому засіданні ЕК
22.04.2022 р.

Оцінка 80 (за естетичною шкалою) 80% (за академічною шкалою)

Голова ЕК Григоруківський С.В.
(прізвище, ініціали)

Анотація до кваліфікаційної роботи

У кваліфікаційній роботі у повному обсязі розкрито специфіку соціальної роботи в центрах сім'ї, дітей та, молоді з підлітками, схильними до скоєння злочинів.

Метою магістерського дослідження є вивчення організації соціально-профілактичної роботи з профілактики девіантної поведінки підлітків.

Об'єктом дослідження є соціально-профілактична робота з підлітками, що виявляють схильність до девіантної поведінки.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості проявів девіантності у підлітків та їх профілактика.

Сучасне суспільство, що визначається споживацтвом, глобалізацією, вибухом засобів масової інформації, передовими технологіями, тягне за собою сильні соціокультурні трансформації, що відображається у підлітків як у поведінці, так і в ставленні.

Різноманітність альтернатив, доступних для підлітків, і високий рівень очікувань від соціального середовища визначають невизначеність, тривоги, тривоги, появу комплексів, які можуть завершитися неможливістю визначити власну ідентичність та / або неможливістю подолати специфічну для цього кризи ідентичності віку (я згадую, що не всі підлітки переживають кризи ідентичності).

Актуальність дослідження чинників формування девіантної поведінки обумовлена значним поширенням проблеми поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм суспільства серед підлітків і молоді. За останні десятиліття підходи до вивчення девіантної поведінки серед підростаючого покоління змінилися. На сучасному етапі розвитку психологічної науки, крім відомих раніше проявів девіантної поведінки, пов'язаної із вживанням алкоголю, тютюну, психоактивних речовин, надмірної жорстокості у ставленні до людей, тварин, схильності до правопорушень, - у сучасних підлітків спостерігаються ще й онлайн-ігроманії, комп'ютерна та інтернет-

залежності, кібербулінг, виявляються загострення акцентуацій особистості, які мають аутоагресивний характер (підліткові угруповання типу «синій кит», «червона сова»).

Девіантна поведінка - це складний соціальний та психолого-педагогічний феномен, який потребує детальної уваги до вивчення чинників її виникнення та формування.

У соціальних системах позитивні девіанти можуть відігравати роль тих, хто спричиняє зміни, виводять систему з рівноваги та надають їй вектор руху. Також вони можуть демонструвати вищі досягнення, скриті можливості людського тіла й інтелекту, таким чином, стають референтною групою для деяких пересічних громадян. Позитивні девіанти спричиняють або ініціюють дискусії в суспільстві з різних питань, які є важливими для сьогодення і майбутнього.

Прикладом девіантної поведінки є алкоголізм, бродяжництво, бандитизм та багато інших явищ, проти яких суспільство активно бореться. Зазвичай причина криється в дитячих проблемах, соціальній несправедливості та вроджених психічних розладах. Але слід розуміти, що відхилення - це не завжди погана річ. Наприклад, ми багато в чому зобов'язані розвитку науково-технічного прогресу для людей із позитивними відхиленнями.

Комплексна соціально-педагогічна профілактика скоєння злочинів підлітками в системі освітньої установи повинна виходити з комплексної діагностики особи з метою виявлення наявності схильності до здійснення протиправних вчинків і міри їх вираженості.

Соціально-педагогічна діяльність з підлітками девіантної поведінки, яка вибудовувалася як організований психолого-педагогічний процес, в який була включена група підлітків, що проявляє девіантні форми поведінки, дозволила понизити негативні прояви і недоліки поведінки.

У результаті наукового дослідження нами було встановлено, що існуюча структура адміністративних органів, соціальних служб, різних

фондів доки ще далека від реальних потреб неповнолітніх. Тому так важливо і необхідно соціальним педагогам і іншим фахівцям, які працюють з дітьми, організувати правову, просвітницьку і профілактичну роботу по правовій просвіті і забезпеченню особистої безпеки неповнолітніх.

Annotation to the qualification work

The specifics of social work in the centers of families, children and youth with adolescents prone to committing crimes are fully revealed in the qualification work.

The purpose of the master's research is to study the organization of social and preventive work on the prevention of deviant behavior of adolescents.

The object of the study is social and preventive work with adolescents who show a tendency to deviant behavior.

Subject of research: socio-psychological features of manifestations of deviance in adolescents and their prevention.

Modern society, defined by consumption, globalization, the explosion of the media, advanced technology, entails strong socio-cultural transformations, which is reflected in adolescents in both behavior and attitude.

The variety of alternatives available to adolescents and the high level of expectations from the social environment determine uncertainty, anxiety, anxiety, the emergence of complexes, which may result in inability to define their own identity and / or inability to overcome age-specific identity crisis (I recall that not all adolescents experiencing an identity crisis).

The relevance of the study of the factors of formation of deviant behavior is due to the significant spread of the problem of behavior that deviates from the generally accepted norms of society among adolescents and young people. In recent decades, approaches to the study of deviant behavior among the younger generation have changed. At the present stage of development of psychological science, in addition to the previously known manifestations of deviant behavior associated with the use of alcohol, tobacco, psychoactive substances, excessive cruelty to people, animals, propensity to delinquency - modern adolescents also have online gambling, computer and Internet addiction, cyberbullying, exacerbations of personality accentuations that are autoaggressive (adolescent groups such as "blue whale", "red owl").

Deviant behavior is a complex social and psychological-pedagogical phenomenon that requires detailed attention to the study of the factors of its origin and formation.

In social systems, positive deviants can play the role of those who cause change, throw the system out of balance and provide their vector of movement. They can also demonstrate higher achievements, hidden capabilities of the human body and intellect, thus becoming a reference group for some ordinary citizens. Positive deviants cause or initiate discussions in society on various issues that are important for the present and the future.

Examples of deviant behavior are alcoholism, vagrancy, banditry and many other phenomena that society is actively fighting against. Usually the cause lies in children's problems, social injustice and congenital mental disorders. But it should be understood that deviation is not always a bad thing. For example, we owe a great deal to the development of scientific and technological progress for people with positive disabilities.

Comprehensive socio-pedagogical prevention of crimes committed by adolescents in the system of educational institutions should be based on a comprehensive diagnosis of the person in order to identify the tendency to commit illegal acts and the degree of their severity.

Socio-pedagogical activities with adolescents of deviant behavior, which was built as an organized psychological and pedagogical process, which included a group of adolescents who exhibit deviant behaviors, allowed to reduce the negative manifestations and shortcomings of behavior.

As a result of scientific research, we found that the existing structure of administrative bodies, social services, various funds is still far from the real needs of minors. That is why it is so important and necessary for social educators and other specialists who work with children to organize legal, educational and preventive work on legal education and ensuring the personal safety of minors.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ, ЙОГО СУТНІСТЬ, ТИПИ, ФОРМИ.....	8
1.1. Типи, форми і динаміка девіантної поведінки.....	8
1.2. Форми прояву девіантної поведінки у підлітків Ошибка! Закладка не определена.	8
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	26
2.1. Загальний принцип і мета технології роботи з підлітками девіантної поведінки	26
2.2. Дослідження Іванова В.М. щодо девіантної поведінки підлітків.....	32
Висновки до розділу 2.....	39
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ВЛАСНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ НА ТЕМУ «РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ СХІЛЬНИМИ ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧЕНІВ» У ШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	41
3.1. Спостереження за поведінкою підлітків у повсякденному середовищі. Пошук та вивчення матеріалів для проведення заходів на тему «Девіантна поведінка у підлітків»	41
3.2. Опис результатів, отриманих в результаті проведеного експерименту ...	50
Висновки до розділу 3.....	52
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТОКИ	61

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство, що визначається споживацтвом, глобалізацією, вибухом засобів масової інформації, передовими технологіями, тягне за собою сильні соціокультурні трансформації, що відображається у підлітків як у поведінці, так і в ставленні.

Різноманітність альтернатив, доступних для підлітків, і високий рівень очікувань від соціального середовища визначають невизначеність, тривоги, появу комплексів, які можуть завершитися неможливістю визначити власну ідентичність та / або неможливістю подолати специфічну для цього кризу ідентичності віку (я згадую, що не всі підлітки переживають кризу ідентичності).

Поведінка людини відноситься до "сукупності матеріальних або символічних дій, завдяки яким організм у ситуації прагне реалізувати власні можливості та зменшити до мінімуму напруженість, яка загрожує його єдності".

Взагалі, поведінкові розлади передбачають відхилення від індивіда до певного набору правил у межах соціальної групи та в певному контексті. Норми зобов'язують людину приймати певну поведінку, дотримуючись деяких принципів, здійснюючи лише діяльність, пристосовану до правил, інтересів та цінностей, які має соціальна група, до якої він належить.

Відхилення неповнолітніх є загальною проблемою підходу та досліджень фахівців у різних галузях. Інтенсивно вивчався факт, який легко зрозуміти, якщо врахувати важливість явища з точки зору мотивації, але особливо з точки зору практики, що є результатом посилення як кількісних, так і якісних відхилень серед неповнолітніх.

В даний час причинність концепції девіантності у неповнолітніх зросла, і не було одностайної думки щодо ваги кожної з причин, всі вони мають більший чи менший вплив. Безперечно, турбота суспільства щодо

поліпшення нестабільної економічної ситуації на рівні громади, як і в індивідуальному порядку, є сприятливими рамками для прояву девіантної поведінки неповнолітніх. Акцент на поспіху накопичувати фінансові джерела, переважання бідності в сім'ях, недостатність екзистенційних джерел змушує дитячу свідомість значно посилено сприймати вартість грошей, спрямовуючи поведінку на асоціальну.

Сім'я також, як психосоціальна одиниця, відіграє найважливішу роль у психовихованні дітей, і її вразливість позначає існування неповнолітніх через різні дисгармонійні способи поведінки, правопорушники, порушення адаптації в процесі розвитку та соціалізації. Відсутність батьків, смерть одного або обох, розлучення, умови, що породжують сімейне середовище з певними освітніми стилями, створюють основу для настання та прийняття девіантної особистості неповнолітніми. В результаті з'являються різні несприятливі психосоціальні аспекти: класові знущання, брехня, втеча з дому, вживання алкоголю, бродяжництво.

Більш виражений вплив сімейної вразливості робить на підлітковий вік.

Деякі психологи вважають підлітковий вік «невдячним віком», інші, навпаки, «золотим віком», для одних це вік криз, тривоги, невпевненості, незадоволеності, тоді як для інших це «вік великих імпульсів»; але й "вік соціальної інтеграції". Ці коливання психологічних почуттів та емоцій впливають на стабільність поведінки за допомогою самопошуку, самообразу та самооцінки.

Аналіз та дослідження актуальних питань щодо девіантної поведінки можемо зустріти в працях українських та зарубіжних вчених. Серед вітчизняних дослідників варто згадати І.М. Бакуму, Л.П. Котлярова, А.В. Нікітіна, І.І. Чхеайло та ін. Проблемою профілактики девіантної поведінки досліджували вітчизняні науковці В. Лютий, С Немченко, О. Товканець та ін.

Метою магістерського дослідження є вивчення організації соціально-профілактичної роботи з профілактики девіантної поведінки підлітків.

Об'єктом дослідження є соціально-профілактична робота з підлітками, що виявляють схильність до девіантної поведінки.

Предмет дослідження: соціально-психологічні особливості проявів девіантності у підлітків та їх профілактика.

Відповідно до мети в роботі вирішуються **наступні завдання:**

Розглянути типи, форми і динаміку девіантної поведінки, а також форми прояву девіантної поведінки у підлітків.

Охарактеризувати соціальний контроль як спосіб попередження і профілактики девіантної поведінки.

Визначити загальний принцип і мету технології роботи з підлітками девіантної поведінки.

Проаналізувати дослідження Іванова В.М. щодо девіантної поведінки підлітків.

Провести спостереження за поведінкою підлітків у повсякденному середовищі. Здійснити пошук та вивчення матеріалів для проведення заходів на тему «Девіантна поведінка у підлітків».

Провести заходи на тематику девіантної поведінки для підлітків у навчальному закладі, а також бесіду з елементами опитування, створення негативного ставлення до злочинів, алкоголю, наркоманії та насильству.

Описати результати, отримані в результаті проведеного експерименту.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних методів дослідження: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових та емпіричних досліджень з проблеми вивчення соціально-психологічних особливостей проявів девіантної поведінки та їх профілактика у підлітків, а також їх узагальнення, класифікація та систематизація.

Практична значущість магістерського дослідження полягає у висвітленні досвіду соціально-профілактичної роботи з підлітками, що мають девіантні відхилення в поведінці, з метою сприяння підвищенню ефективності соціально-психолого-педагогічної допомоги девіантним підліткам. Матеріали можуть бути використані у практичній діяльності

працівників соціальної сфери, соціальних педагогів школи, працівників закладів позашкільної освіти для подальшої розробки програм з адаптації підлітків-девіантів, профілактики девіантної поведінки.

Апробація результатів. Публікація у матеріалах XXXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (30 листопада 2020 р.) доповідь на тему «Особливості девіантної поведінки у підлітків», V Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (18 листопада 2020р.), доповідь на тему «Детермінанти підліткової девіації: узагальнена характеристика», у I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Традиції та інновації в сучасній соціально-педагогічній діяльності та правий захист різних категорій населення: Європейський вимір» (20 листопада 2020 р.), доповідь на тему «Особливості девіантної поведінки підлітків».

Структура роботи. Наукове дослідження складається зі вступу, трьох розділів, 4 рисунків, 4 таблиць, 3 діаграм, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ, ЙОГО СУТНІСТЬ, ТИПИ, ФОРМИ

1.1. Типи, форми і динаміка девіантної поведінки

Потреба усвідомити як особистість, відкрити своє еґо не завжди задовольняється в межах моральної чи правової норми.

Певно, що внеском номер один у самопізнання є сім'я. На жаль, деякі освітні стратегії, прийняті деякими батьками, переконані, що вони матимуть позитивні наслідки, не завжди призводять до бажаних результатів, але можуть мати негативні наслідки для психіки дитини. Цю точку зору підтримує Р. Мертон, наголошуючи, що неповнолітній девіант - це той неповнолітній, якому не запропоновано моральної, юридичної, інтелектуальної освіти тощо. батьками в потрібний час і в потрібний час для дитини.

Девіантні тенденції, згідно з дослідженнями, поряд із соціальними, мають і такі психологічні причини, як: відчуття фрустрації, що супроводжується тривогою, прагнення до самоствердження в групі, інтелектуальні розлади, еґоцентризм, емоційна нестабільність тощо. Девіантність на соціальному рівні екстерналізується такими поведінковими відхиленнями, як розбій, крадіжки, бродяжництво, вживання алкоголю, вживання наркотиків. Більшість девіантних підлітків походять з неорганізованих сімей або батьків, яких немає. Емоційні недоліки з боку батьків породжують дисгармонію в особистості неповнолітнього, яка замінюється поведінкою у труднощах.

Складний сімейний клімат типів залишення дитини через розлучення або смерть, конфліктогенний, створює невпевненість у дитині, і в її ментальності виникає психічна травма. Водночас вразливий клімат у сім'ї визначає появу емоційних криз у дітей, подолання яких дуже важко, і я найпростіший шлях знаходжу в девіації. Реакція наслідування батьків,

аморальне спонукання соціальних груп та самих батьків іноді, ненадання батьками психологічної уваги та байдужі стосунки - лише деякі детермінанти дисгармонійної поведінки у дітей та підлітків. А

Передумовою вікової поведінки підліткового віку є прагнення продемонструвати зрілість незалежно від методів, а отримання сильних вражень направляє їх в асоціальне середовище. (Лобанова А. С., 2017).

Ями погоджуємося с точкою зору науковця Замашкіної О., яка зауважує на тому, що соціальні норми складаються з моральних, правових, релігійних аспектів, які характеризуються мінливістю. Тому зокрема ця соціальна норма заключає межу дозволеної і обов'язкової поведінки особистості підлітка, оскільки останнє історично склалося в конкретному соціумі або групах (Замашкіна О. Д., 2019).

На сучасному етапі в Україні найбільш визначальним провокаційним фактором девіантної поведінки через соціальну дезадаптацію деяких дітей є вихід батьків на роботу за кордон та залишення їх на піклуванні деяких людей. Відсутність батьків (одного або обох) в результаті соціально-економічної міграції негативно впливає на розвиток особистості дітей, залишаючи психотравматичні відбитки. Сприйняття почуття покинутості спонукає свідомість неповнолітнього до свободи та незалежності лише інтуїтивно, і як результат - поведінка, що відхиляється від моральних норм. Завдяки цьому підліток хоче привернути увагу батьків до своїх проблем, демонструючи психологічну помсту за їх відсутність. Гіперактивізм, що супроводжується агресивними реакціями, відвідуванням нічного клубу, початком вживання алкоголю, першими сексуальними враженнями - це специфічна поведінка в девіантних діях у підлітків, які з точки зору підлітка є прийнятними, необхідними і навіть бажаними. Але на думку дорослого, відсутнього в сім'ї, вони становлять моральні труднощі дитини, за які потрібно карати. На жаль, батьки менше знають про свої проблеми у стосунках батьків та дітей. Як аргумент я можу згадати той факт, що багато батьків формують у своїх дітей почуття провини, стверджуючи, що вони

їздили на важку роботу за кордон, лише заради дитини (Воронцова А. Е., 2016).

Девіантна поведінка - це завищена оцінка, а для тих, хто, особливо чинить злочини, це перемога, результат самоствердження. Маючи дволику поведінку, підліток ділиться своїми діями зі своїми друзями. У разі виявлення правоохоронним органом девіант виявляє поведінковий тип, що супроводжується покайням і соромом, отже, зовнішнім визнанням. Внутрішнє підтвердження акту відхилення мінімальне. Він не вважає себе девіантним, оскільки сприймає цей вираз як ототожнення з дорослим.

На думку Ноеля Мейлоне, існує два типи підлітків-правопорушників: 1) молоді люди, які здійснюють злочини, живучи інтенсивно внутрішньо суб'єктивно, страх і помилка ототожнення з реальними злочинцями; 2) правопорушники, які мають асоціальну позицію, яка спрямовує їх ціле проведення. Автор вважає, що у підлітків першої категорії переважає невроз, а у другої - психоз.

На думку Б.А. Березіна (2014), причина такої поведінки безпосередньо поєднується з його особистістю та якостями, нахилами, інтересами, занепокоєнням. Саме через причини потреби та інтереси матеріалізуються. Вони формуються під впливом турбот та емоцій, переконань та ідеалів, часто виявляючись у сім'ї.

Чим більше вони реалізовані (задоволені), тим вони багатші і тим більше змінюються. Особистість підлітка також підпорядковується цим мотиваційним діям. Його поведінка зумовлена низкою причин, породжених екологією сім'ї. У випадку дефектної екології втручається матеріальна та соціальна потреба з конотацією девіантний. (Гишинский Я., 2012).

Неорганізована сім'я негативно впливає на розвиток самооцінки та впевненості в собі. Американський психолог Говард Каплан вивчав зв'язок між девіантною поведінкою та заниженням самооцінки як причиною цього прояву. З огляду на той факт, що кожна людина прагне до позитивного Я, заниження оцінюється як негативний стан, і його прийняття пов'язане з

розслабленням травматичних почуттів. Це пробуджує в людях бажання діяти так зменшити суб'єктивну ймовірність недооцінки та суб'єктивне збільшення самоприйняття.

Він заявляє, що заниження самооцінки статистично пов'язане з усіма видами девіантної поведінки: вживанням алкоголю, крадіжками, агресією, самогубством.

Будь-який акт відхилення для підлітка - це самотерапія власного ставлення до себе. Якщо почуття неповноцінності супроводжується марністю на рівні несвідомого, то явища зумовлюють девіантну поведінку та домінування.

Деякі підлітки вважають себе невдахами. Цю внутрішню ідею культивують передусім батьки. Підлітки відчувають, що не мають цінних рис особистості, а їхні дії негативні, оскільки близькі мають негативне ставлення, гіпертрофоване критичне ставлення до них.

Важливою психологічною причиною підлітків до девіантних вчинків є тривога. Суб'єктивне сприйняття власної вразливості, невпевненості, розгубленості, страху, хвилювання зумовлює оцінку доквілля конкретним чином. Ось чому норми та заборони в суспільстві не зрозумілі. Я б звернув увагу на походження тривожності, автори когнітивних теорій тенденції до тривожності в результаті сприйняття дитиною, підлітком стресових подій. Я згадую, що стресовими факторами з найбільшим впливом є: відсутність батьків, їх виїзд за кордон, фізичне та емоційне залишення, смерть батьків.

Висунення на перший план величезної ролі сім'ї у прийнятті девіантної поведінки не затьмарює впливу соціального фактора, такого як групи, банди, сумнівні друзі у спрацьовуванні девіантної поведінки. Звичайно, позасімейне середовище робить значний слід на причинності девіації. Батьки роблять все можливе, щоб зупинити це, правильно виховуючи, консультуючи, допомагаючи підлітку. У багатьох випадках підлітки, які намагаються пережити новий негативний досвід, не діляться ними з батьками з різних

причин, однією з яких є відсутність або байдужість батьків. Перші успішні девіантні «практики» породжують мужність, свободу, довіру.

Рис. 1.1. Девіантна поведінка як соціальне явище

Девіантність означає (у соціології) будь-яку поведінку, жест чи прояв, що порушує письмові (або неписані) норми суспільства або певної соціальної групи, до якої належить особа, яка мала таку поведінку.

Зазначається, що особи, які порушують ці правила, виступають проти конформістської поведінки більшості, тим самим доводячи, що соціальний девіант по суті нонконформістський.

Цей процес, який є також асоціальним, включає, крім порушень законів та порушень правил, встановлених соціальними групами (звичаями, традиціями), організаціями та установами (екс - правила, встановлені нормами, а також культурою громади).

Встановлено, що сфера девіантної поведінки включає такі неконформістські дії чи поведінку:

- а) дії чи поведінка, які вважаються ексцентричними, такі як:
  - незвичайне вбрання, як носіння рваних синіх джинсів;

- носіння нетипових прикрас, таких як кільця та гудзики, прикріплені до носа, пупка або язика;

- мова з виразами та сленговими словами;

- нонконформістські жести (наприклад, що імітують статевий акт) під час музичних виступів.

б) непристойні аморальні вчинки або непристойності, такі як галасливі вечірки вдень, але (ще частіше) вночі;

в) асоціальні, злочинні дії;

г) асоціальні дії - наприклад, вчинені психічно хворими.

Концепція девіації представляє нонконформістську поведінку індивідів, які пройшли процес соціалізації, але з різних причин нехтують нормами соціальної поведінки.

Існує також концепція аномалії, яка має психологічний характер, але яка визначає нездатність деяких людей пристосуватися до вимог спільного (соціального) життя, не здатних поважати цінності суспільства.

У більшості випадків ця недієздатність властива психічно хворим особам, які вважаються ненормальними, ситуацією, прийнятою суспільством, яка є чинною як медична реальність (Вольнова Л. М., 2016).

Девіантність - це поняття, що широко використовується в соціальній психології, соціології та кримінології, і воно в найзагальнішому розумінні означає усунення або відхилення людей від соціальних норм і цінностей.

У будь-якому суспільстві девіантна поведінка охоплює найрізноманітніші типи, починаючи від ексцентричної поведінки, що визначається незвичними жестами, поведінковим розладом, до дисфункціональної, аберрантної та делінквентної поведінки, вписаної в патологічну область психічних розладів. Залежно від цього різноманіття поведінки Дж. Фіхтер проводить розмежування між позитивною девіацією, за допомогою якої людина відхиляється від стереотипів відповідності і творчо приймає вищі норми та цінності, та негативною девіацією, яка характеризується порушенням та відхиленням показників середніх норм.

Соціальне оточення – це особистості, котрі спостерігаючи дії суб’єкта, виносити власні судження стосовно правомірності та відповідності ціннісним орієнтаціям. Але слід зазначити, що неформальне оточення не відповідає вимогам загальнонаціональної та культурної системи цінностей. Наведемо приклади варіантів у Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Реакція соціального оточення на факти поведінки

	Формальний контроль	Неформальні оцінки
Однозначно правильна поведінка	+	+
Безспірна девіація		
Роздвоєння оцінок (громадська думка не поділяє офіційні заборони)		+ (0)
Існує тільки моральний осуд	+ (0)	

Інша відмінність у правопорушенні полягає в тому, що діє, основний девіант якого автор виходить з того, що майже будь-яка людина час від часу порушує правила, але це тимчасово, тому людина залишається прийнятою з точки зору. соціально, і існує вторинна девіація, яка виникає у людей, які сприймають девіацію як роль, що має наслідки для їхньої соціальної ідентичності та Я-концепції.

Відносність норм тягне за собою відносність критеріїв, різницю між правильним і неправильним; тому відносність відхилень у цьому сенсі, щоб не створювати плутанини, слід зробити деякі відмінності: діяння буде засуджене, якщо воно відбудеться в певній ситуації і не буде засуджене за інших обставин; вчинок буде девіантним чи не залежить від статусу чи соціальної ролі автора; відхилення буде залежати від нормативного контексту, в якому воно відбувається (Парфанович І. І., 2016).

Релятивізм норм і цінностей залежить від кожного суспільства. Дослідники розглядають приблизний перелік у цій галузі, розділений на сім

категорій: 1) злочинність та злочини; 2) вбивства, крадіжки, зґвалтування, правопорушення неповнолітніх; 3). вживання наркотиків з неорганізованими психосоціальними наслідками 4) девіантна сексуальна поведінка включає: проституцію, гомосексуалізм, лесбіянізм, порнографію; 5). релігійні відхилення, які через фанатичні установки ведуть деякі релігійні секти, єресі, чаклуни; 6). психічні захворювання також аналізувались з точки зору відхилення від соціальних нор таполітичний екстремізм; 7). фізичні вади.

Рис. 1.2. Прояви девіації у суспільстві

Запобігання злочинному явищу та боротьба з ним загрожує людству і досі його стосується. Це занепокоєння є цілком виправданим, якщо взяти до уваги той факт, що злочинне явище серйозно зашкоджує людським інтересам найвищої загальності та важливості, ставлячи під загрозу основні цінності, впливаючи тим самим на його хорошу функціональність.

Будь-яке суспільство цінує поведінку своїх членів з точки зору дотримання ними морально-правових норм. Невиконання цих правил призведе до примусових чи каральних заходів. Завдяки цьому факту злочинне явище набуває характеристик соціальної проблеми, що має

найважливіше значення для всього суспільства, наслідки та шляхи вирішення якої відчуваються на всіх його рівнях (Лобанова А. С., 2017).

Позитивні девіанти не є цілісною групою, вони складають, скоріше, уявну групу, до якої ми відносимо людей, що суттєво відрізняються від пересічних мешканців і можуть сприяти змінам у суспільствах.

Це є дуже різні індивіди, які часто-густо ведуть не звичний, іноді чужеродний спосіб життя, можуть бути так званими «неформалами», але проявляють альтруїзм або відстоюють нові цінності та ідеї.

Але найбільш важливим для суспільства є критерій соціальної небезпеки девіантних дій. Не всі девіантні прояви в однаковій мірі шкодять інтересам суспільства.

Таблиця 1.2.

Класифікація за характером норми, що порушується девіантом

Норма	Поведінка	Девіант
Кримінальний закон	Злочин	злочинець
Адміністративні норми	Адміністративний делікт	Порушник порядку
Організаційні правила	Порушення дисципліни	Організаційний девіант
Моральні норми	Аморальна поведінка	Аморальний індивід
Релігійна норма	Гріх, гріховна поведінка	Грішник, релігійний дисидент, атеїст
Традиція	Порушення традиції	Відступник, чужак
Естетичні норми	Епатажна поведінка	Відразливий тип

Сутність негативної функції соціальної девіації зводиться до того, що: вона може становити загрозу правам, свободам та інтересам окремих індивідів, соціальних груп та суспільства загалом;

соціальна девіація зменшує готовність людей до сприйняття та дотримання стандартів належної поведінки, мотивує їх досягати цілі за допомогою девіантної поведінки.

За цим критерієм можна запропонувати таку типологію:

- 1) позитивні девіанти (невизнані генії або дисиденти);
- 2) малонебезпечні девіантні прояви, які якщо і знаходять осуд, то в царині моралі, і з точки зору деяких груп;
- 3) обмежено небезпечні девіанти (антидисциплінарна поведінка у формалізованих організаціях);
- 4) відносно небезпечні прояви (адміністративні проступки, які не караються у кримінальному порядку);
- 5) небезпечні категорії, які, у свою чергу, поділяються на групи у відповідності до Кримінального Кодексу України (законом передбачено чотири групи злочинів за ступенем тяжкості).

У дослідженні злочинного явища, перш за все зацікавлені в його причинно-наслідковому поясненні, у виділенні визначальних факторів, оскільки розроблені концепції та теорії виконують потужну регулятивну роль щодо різних складових правової системи та видів виправно-профілактичної діяльності.

Пояснюючи проблему злочинності, ми не можемо пропустити аналіз теоретичних роздумів, що мають на увазі явище відхилення в цілому, оскільки в області суб'єктів, обмежених йому, є злочинність та злочинна поведінка відповідно.

Оскільки в спеціалізованій літературі існує безліч фундаментальних понять, які переплітаються, і що через переклади з інших мов, особливо з англійської, мають близькі значення - вони навіть збігаються, - спочатку необхідно їх визначити. Далі я пропоную розмежування та уточнення значень таких термінів: відхилення, соціальна проблема, правопорушення, злочин. Всі ці поняття співвідносяться та координуються характером поведінки людини, формою, яка приймає дії індивідів у суспільстві та їх ставленням до системи цінностей.

Виходячи із твердження, що відхилення має набагато ширшу сферу, ніж правопорушення, злочинність чи злочинність, оскільки воно, крім

порушень кримінального законодавства, включає всі відхилення від прийнятої та бажаної поведінки.

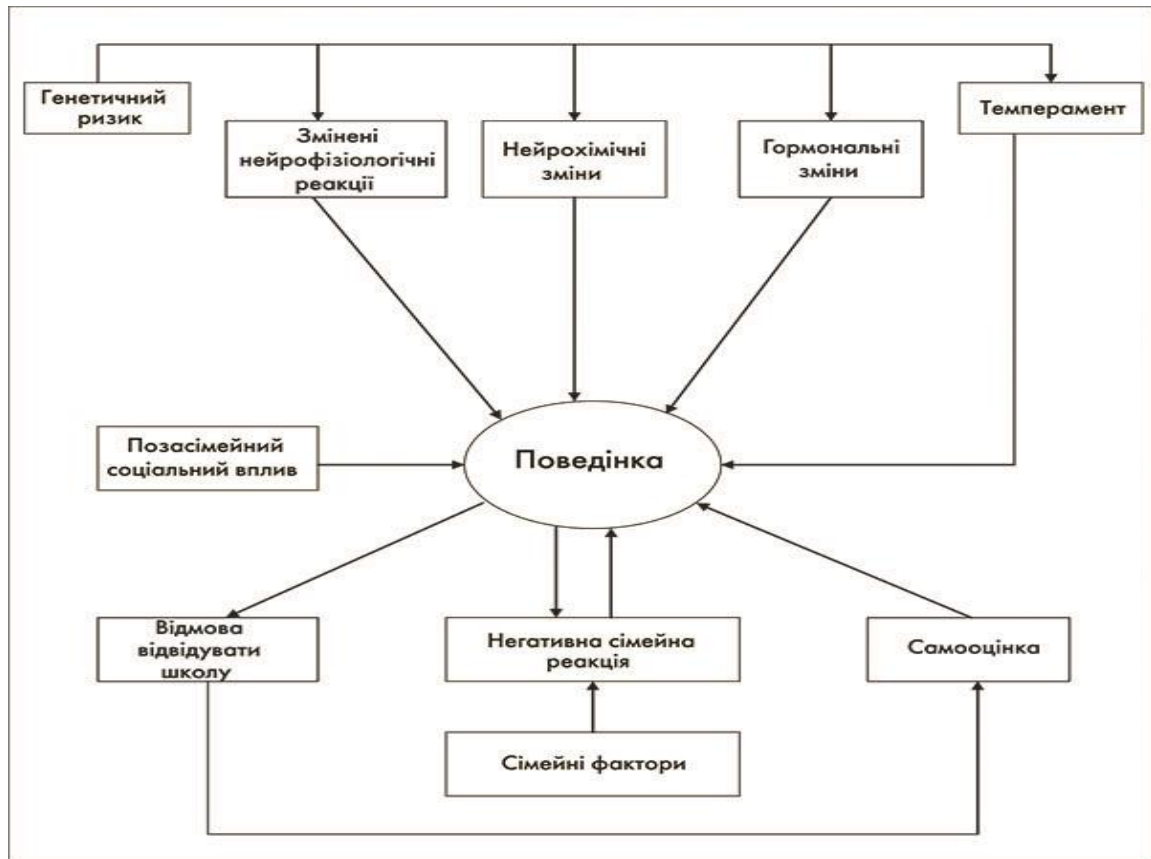
Сильна нестабільність області нормативності, характерна для періодів великих соціальних заворушень і суперечок (характерних для етапу, на якому знаходиться наше суспільство), а також спорадичність ціннісних орієнтацій має наслідком широкі девіантні прояви.

1.2. Форми прояву девіантної поведінки у підлітків

Як було зазначено вище, девіант - це поведінка особистості, яка відхиляється від загальновизнаних, усталених норм. Він може бути як позитивним, так і негативним. У другому випадку особа ризикує зазнати офіційних та неформальних санкцій з боку суспільства. Як соціальне явище, девіантність вивчається соціологами, а психологи займаються проблемами індивідуальної девіації.

Поведінка людини формується у відповідь на сукупність кількох факторів: соціальне середовище, конкретна ситуація та власна особистість. Найпростіший спосіб описати відповідність поведінки людини загальновизнаним нормам - за допомогою таких понять, як "нормальна" та "ненормальна" поведінка. "Нормальний" можна визначити як таку поведінку, яка повністю відповідає очікуванням інших. Це також ілюструє психічне здоров'я людини. Тому "ненормальна" поведінка відхиляється від загальновизнаних норм і може бути ілюстрацією психічних захворювань.

Аномальні поведінкові реакції приймають різні форми. Таким чином, поведінка може бути: патологічною, делінквентною, стриманою, нестандартною, креативною, девіантною, девіантною та маргінальною. Норма визначається на основі критеріїв, які можуть бути негативними або позитивними. У першому випадку норма розглядається як відсутність ознак патології, а в другому - як наявність «здорових» симптомів.

Рис. 1.3. Основні чинники розвитку девіантної поведінки підлітків

З точки зору соціальної психології, асоціальна поведінка - це спосіб поведінки певним чином, без урахування соціальних норм. Ця форма пов'язує відхилення з процесом адаптації до суспільства. Тож відхилення серед підлітків зазвичай зводиться до форм невдалої або неповної адаптації.

Соціологи використовують дещо інше визначення. Вони вважають знак нормальним, якщо він є більш ніж на 50% поширеним у суспільстві. Отже, нормальними поведінковими реакціями є ті, які характерні для більшості людей. Отже, девіантна поведінка проявляється в обмеженому колі людей.

З точки зору медицини, девіантна поведінка не належить до медичних термінів або форм патології. До його структури входять психічні розлади, реакції на ситуації, розлади розвитку та акцентуація характеру. Однак не кожен психічний розлад супроводжується девіантними симптомами.

Психологія та педагогіка визначають девіантну поведінку як спосіб дії, який шкодить людині, ускладнює їх розвиток та самореалізацію. У дітей такий спосіб реагування має вікові обмеження, а саме поняття стосується дітей старше 7 років. Справа в тому, що маленька дитина не може повністю зрозуміти і контролювати свої дії та реакції.

На основі різних підходів можна сформулювати загальне визначення девіації. Отже, відхилення - це впевнений курс дій, який відхиляється від соціальних стандартів, завдає шкоди людині та відзначається соціальною дезадаптацією. Типи та форми девіантної поведінки настільки великі, що девіація часто переплітається з низкою інших термінів: асоціальна, делінквентна, асоціальна, дезадаптивна, неадекватна, підкреслена, самодеструктивна та психопатична поведінка. Це також може бути синонімом поведінкової патології.

Існує багато підходів до класифікації відхилень, які відрізняються один від одного як змістом, так і складністю. Типологічні відмінності спричинені тим, що різні науки (психологія, соціологія, кримінологія, педагогіка тощо) та природничі школи визначають девіантну поведінку та по-своєму відрізняють відхилення від норми. Ми познайомимось з найвідомішими класифікаціями.

У рамках теорії структурного функціоналізму Р. К. Мертон одним із перших соціологів класифікував поведінкові реакції людини (1938). У своїй моделі він представив 5 способів пристосувати людину до умов, створених суспільством. Кожен із методів характеризує затвердження особою цілей компанії та засобів, за допомогою яких вона має намір досягти цих цілей або несхвалення. Деякі з описаних реакцій насправді є типами девіантної поведінки:

1. *Підпорядкування.* Прийняття цілей компанії та засобів для їх досягнення.
2. *Інновації.* Прийняття цілей, але не засобів для їх досягнення.

3. *Ритуальність*. Ціль визнається недоступною, але традиція продовжується.

4. *Ретретизмул*. Залишаючи суспільство, повністю відкидаючи його цілі та засоби.

5. *Повстання*. Спроба змінити соціальний порядок, запровадити власні цілі та засоби.

В. В. Ковальов виділив у своїй класифікації (1981) три типи девіантної поведінки:

1. *Соціально-психологічна* (асоціальна, антидисциплінарна, протиправна та самоагресивна поведінка).

2. *Клініко-психологічні* (патологічна та непатологічна поведінка). Поведінку, спричинену патологічними змінами характеру, що утворилися в процесі виховання, називають патохарактерологічним типом девіантної поведінки.

3. *Динаміка особистості* («Реакції», «еволюції» та «стани»).

Ф. Патакі у своїй класифікації 1987 р. Виділяє:

1. *Ядро відхилення* (стійкі форми): алкоголізм, злочинність, наркоманія, самогубство.

2. *«Предевіантний синдром»* - сукупність симптомів, що призводять людину до стійких форм девіації (сімейні конфлікти, тип афективної поведінки, тип агресивної поведінки, ранні форми асоціальної поведінки, низький рівень інтелекту, негативне ставлення до навчання).

У 1990 р. Ц.П. Короленко та Т. А. Донських виділили такі типи та типи девіантної поведінки:

1. *Нестандартна поведінка*. Він включає дії, які не вписуються в соціальні стереотипи поведінки, але відіграють позитивну роль у розвитку суспільства.

2. *Деструктивна поведінка*. Поділяється на деструктивний зовнішній (передбачає порушення соціальних норм); наркоманія (девіантна адиктивна поведінка передбачає використання певної діяльності або будь-

якої речовини для отримання бажаних емоцій і втечі від реальності); асоціальні (супроводжуються порушенням законів та прав інших осіб); внутрішньодеструктивний (спрямований на дезінтеграцію самої особистості).

Рис. 1.4. Форми та методи соціального контролю

У 1995 р. В. Н. Іванов, з точки зору небезпеки для суспільства та самої людини, виділив такі типи девіантної поведінки:

1. *Прекриміноген* - незначні злочини, порушення норм і норм моралі, вживання алкоголю та наркотиків та інші форми поведінки, які не становлять серйозної загрози для суспільства.
2. *Криміноген* - злочинні дії, кримінальні покарання
3. *Асоціальні (правопорушники)*. Делінквентний тип девіантної поведінки передбачає дії, які загрожують соціальному порядку та добробуту інших.

4. *Асоціальні (аморальні)*. Він передбачає відхилення від морально-етичних норм, що загрожує добробуту міжособистісних стосунків.

5. *Саморуйнівний (саморуйнівний)*. Цей тип включає суїцидальну, аутичну, фанатичну, віктимізовану та ризиковану поведінку, харчову та хімічну залежність тощо.

Висновки до розділу 1

З огляду на вищенаведене, можемо сміливо стверджувати, що Ознайомившись із поняттям та типами девіантної поведінки, ми можемо зробити висновок, що це явище добре відомо не лише психіатрам, але й юристам, психологам, вихователям, криміналістам та лікарям. Він включає найрізноманітніші форми соціально несхвалених дій, від куріння до бродяжництва. У більшості випадків така поведінка є не хворобою, а способом зовнішнього прояву індивідуальних рис особистості. Типи девіантної поведінки - це не тільки негативні зміни, а й позитивні зміни в поведінці, що призводять до розвитку. Основними ознаками будь-яких поведінкових відхилень є: регулярне порушення правил компанії та негативна оцінка з боку суспільства, що зазвичай супроводжується стигмою (стигма, призупинений соціальний етикет).

Відхилення від соціальних стандартів - це дія, яка не відповідає нормам, законам та керівним принципам, визнаним у суспільстві. Потрібно мати на увазі, що соціальні норми з часом змінюються. Показовим прикладом є постійно мінливе ставлення суспільства до представників нетрадиційних сексуальних орієнтацій.

Громадський осуд і жорстка стигма завжди супроводжують тих, хто порушує поведінку. Тут критики озброєні відомими ярликами: "алкоголік", "повія", "бандит", "в'язень" та інші.

Однак двох особливостей недостатньо для швидкої діагностики та грамотної корекції поведінкових відхилень. Щоб розпізнати деякі типи та форми девіантної поведінки, потрібно пам'ятати ряд вторинних ознак:

1. *Деструктивність.* Характеризується здатністю завдавати відчутної шкоди іншим або собі. Девіантна поведінка є руйнівною у всіх випадках. Залежно від форми він діє руйнівним або саморуйнівним.

2. *Повторні дії.* Людина може мимоволі вчинити злочин під впливом будь-яких зовнішніх факторів. Але якщо цей злочин повторюється, то є порушення. Таким чином, звичайна крадіжка грошей у дитини в кишені батьків є девіантною поведінкою, тоді як спроба самогубства - ні. Однією з важливих ознак відхилення є його поступове формування, коли дрібні руйнівні дії перетворюються на більш руйнівні.

3. *Медичні стандарти.* Відхилення завжди враховується з точки зору клінічних правил. При психічних розладах ми говоримо про патологічні поведінкові реакції людини, а не про девіантні. Однак нерідкі випадки, коли девіантна поведінка перетворюється на патологію. Наприклад, повсякденне пияцтво може перерости в алкоголізм.

4. *Неправильна адаптація в суспільстві.* Поведінка людини, що відхиляється від норми, завжди спричиняє або погіршує стан соціальної дезадаптації. І навпаки - чим більше схвалення людина отримує від суспільства, тим краще вона почувається в суспільстві.

5. *Виражена різноманітність статі та віку.* Різні типи та типи девіантної поведінки по-своєму проявляються у людей різної статі та віку.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1. Загальний принцип і мета технології роботи з підлітками девіантної поведінки

У процесі становлення і розвитку кожного суспільства формується система певних правил поведінки, які є загальноновизнаними і загальнообов'язковими для виконання всіх його членів. Ці норми – результат адекватного відображення у свідомості й вчинках людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Проте в кожному суспільстві є особи, які виявляють небажання виконувати ці правила, тобто їм властиві певні відхилення у поведінці.

Як було сказано, у попередньому розділі, інтерес до девіантної поведінки нині зростає, оскільки впродовж останніх десятиріч девіантні прояви значно розповсюдилася, в тому числі серед неповнолітніх. Оскільки понад 80 % неповнолітніх, схильних до девіантних проявів, є учнями загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, коледжів, особливої актуальності набуває профілактика девіантної поведінки саме серед учнівської підліткової молоді (Оржеховська В. М., 2008).

Наукове співтовариство і Всесвітня організація охорони здоров'я відзначають, що профілактика передбачає вирішення проблем, які ще не виникли. Однак при цьому уточнюється, що робота з профілактики девіантної поведінки підлітків лежить в межах так званої вторинної чи навіть третинної профілактики, тобто профілактичні заходи застосовуються безпосередньо перед виникненням проблем або щодо проблеми, яка вже виникла, але попереджає виникнення нових (Товканець О. С., 2010).

У профілактичній діяльності вчені, зазвичай, виокремлюють інформаційний, соціально-профілактичний, медико-біологічний, психолого-педагогічний підходи (Вольнова Л. М., 2016).

Інформаційний підхід базується на тому, що неповнолітні здійснюють дії, несумісні з соціальними нормами, оскільки не ознайомлені з ними достатньо. Тому основним напрямом роботи є інформування неповнолітніх про їх права та обов'язки, вимоги, які пред'являються суспільством до виконання встановлених для цієї вікової групи соціальних норм і відповідальність в разі їх недотримання. Ця робота здійснюється за допомогою ЗМІ, засобів мистецтва, а також через систему спеціального навчання з метою формування правосвідомості, правової культури неповнолітніх.

Головною метою соціально-профілактичного підходу є виявлення, усунення та нейтралізація причин і умов, які спричиняють різні негативні явища. Він ґрунтується на забезпеченні системи соціально- економічних, організаційних, правових, виховних заходів, які проводяться державними органами та органами, конкретними соціально-педагогічними закладами та громадськими організаціями для усунення або мінімізації причин девіантної поведінки.

Медико-біологічний підхід спрямований на попередження можливих відхилень від соціальних норм шляхом забезпечення цілеспрямованих заходів медично-профілактичного характеру стосовно осіб, які страждають різними психічними аномаліями. Дуже важливим є своєчасне розпізнання патологічних порушень психіки, які можуть спровокувати девіантні дії. Такі підлітки мають бути обстежені психіатром і забезпечені відповідним лікуванням в поєднанні з психолого- педагогічним впливом.

Психолого-педагогічний підхід полягає в корекції властивостей неповнолітнього з девіантною поведінкою в процесі реабілітаційно-виховної роботи. Основним завданням такої роботи є забезпечення рівноваги в психіці та поведінці неповнолітнього, яка повинна бути адекватною віку і вимогам середовища, а кінцевою метою – це адекватна реакція підлітка на суспільство та включення його в суспільну діяльність. Відзначимо, що в практиці

профілактичної роботи найчастіше поєднуються кілька підходів, що забезпечує кращу ефективність.

У науковій літературі описані різні види профілактики: соціальна, психологічна, медична, соціально-педагогічна, педагогічна, віктимна. (Федорченко Т. Є., 2011). Зупинимося на ній детальніше.

Соціально-профілактична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, – це система комплексних заходів, які здійснюються державними і громадськими організаціями та спрямовані на виявлення і ліквідацію причин, що негативно впливають на здоров'я і розвиток особистості неповнолітніх, сприяють їх бездоглядності, вчиненню ними правопорушень.

До найважливіших завдань соціально-профілактичної роботи відносять: організацію соціального середовища (вплив на соціальні чинники за допомогою соціальної реклами, спеціальних програм, виступів молодіжних кумирів, організацією роботи з підлітками на вулиці тощо); інформування (проведення лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури, відео-і телефільмів); активізацію особистісних ресурсів, активне соціальне формування соціально важливих навичок (реалізується за допомогою групових тренінгів. У роботі з підлітками ця форма є однією з найперспективніших); мінімізацію негативних наслідків девіантної поведінки (організація діяльності, що альтернативна девіантній поведінці і пов'язана з уявленнями про ефект заміщення такої поведінки. Проте варто враховувати, що якщо до підліткового віку позитивні потреби не сформовані, особистість є вразливою стосовно негативних потреб і занять); організацію здорового способу життя, тобто розуміння особистої відповідальності за здоров'я.

Ця робота може здійснюватися як на індивідуальному, так і груповому рівнях.

Учені однозначні в тому, що особливо важливе значення має рання профілактика відхилень у поведінці підлітків (Соціальні технології: Тлумасний словник, 1995).

І. Підласий та О. Шаропова (Підласний І. П., 2002) обґрунтовують деякі методичні прийоми, які доцільно використовувати в профілактичній роботі з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки: принципова позиція і пред'явлення категоричних вимог, активне спонукання до їх виконання тоді, коли мова йде про важливі суспільні правила поведінки; ліквідація не наслідків, а причин, які зумовлюють неправильні дії з боку неповнолітнього; постійний моніторинг, систематичне спостереження за проявами відхилень у поведінці з обов'язковою відповідною реакцією; поєднання порад, прохань, переконання з попередженням, покаранням; отримання об'єктивності і міри у виборі засобів заохочення та покарання (Оржеховська В. М., 2008).

У групи підлітків з девіантною поведінкою важливими є доручення серйозних справ, залучення до різних видів діяльності. Саме за цих умов у них є можливість проявити себе, посісти адекватне місце в колективі. Тому треба активно сприяти пробудженню у підлітків інтересу до життя, позитивних переживань, виявлення життєвих перспектив.

Основні результати дослідження девіантних вчинків у підлітків дозволяють зробити висновки щодо умов, які би сприяли ефективності профілактичної роботи.

З метою одержання детальної інформації про девіантну поведінку підлітка необхідно: налагодити контакти з людьми, з якими у підлітка були позитивні взаємини; з'ясувати обставин дії цих позитивних волонтерів; виявити авторитетних людей і важливі для підлітка заняття.

Стосовно організаційного аспекту соціально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, то Р. Козубовський розглядає його як логічну послідовність таких дій: загальні цілі й зміст профілактики; діагностика та аналіз інформації; прогнозування перспектив розвитку; планування, здійснення і корекція профілактичних заходів; підсумкова діагностика, оцінка (Козубовський Р. В., 2006).

Недоцільно здійснювати профілактику окремих видів девіантної поведінки як самостійного процесу.

Таблиця 2.1.

Форми прояву підлітками девіантної поведінки

Соціально значущі форми поведінки	Прояв девіантності		
	1 група	2 група	3 група
Ставлення до дорослих	Прояв грубощів	Прояв грубощів при зауваженні	Злегка зривається на незадоволення
Уміння володіти собою	Різко проявляє нестриманість	Прояв нестриманості	Запальність
Прагнення до краси і затишку	Байдужість до оточуючого середовища	Байдужість до того, що оточує	Байдужість до оточуючого середовища
Ставлення до зовнішнього вигляду	Неохайність	Байдужість до зовнішнього вигляду	Байдужість до свого зовнішнього вигляду, неохайність
Наявність хобі	Відсутність інтересів до будь-чого	Відсутність інтересів, апатія	Відсутність інтересів, соціальна апатія
Протистояння шкідливим звичкам	Вживання алкоголю, куріння, токсикоманія	Вживання алкоголю, паління, токсикоманія	Вживання алкоголю, паління
Культура мови	Використання ненормативної лексики	Вживання нецензурних слів	Вживання нецензурних слів
Ставлення до оточення, ровесників	Неповага до оточення, зверхність	Неповага до ровесників	Прояв неповаги, недовіри
Рівень вихованості	Грубість, хамство. Для досягнення мети вико-ристовує ввічливість	Грубість. Замкнутість	Прояв грубощів
Рівень дисциплінованості	Грубе порушення дисципліни	Свідоме порушення дисципліни	Підсвідоме порушення дисципліни
Самостійність	Надмірна самостійність	У нормі	Підпорядкованість сильнішому
Відповідальність	Безвідповідальність, не дотримує свого слова	Безвідповідальність	Не виконує обіцяне, безвідповідальність
Сила волі (уміння долати труднощі)	Паніка перед труднощами	Паніка перед труднощами	Відсутність волі, паніка перед труднощами
Чесність (правдивість, щирість)	Брехливість, нещирість	Брехливість	Використання щирості для отримання вигоди
Чуйність (турботливість)	Бездушність	Байдужість	У нормі
Законослухняність	Участь у кримінальних групах, розбої, грабежі	Злодійство	У нормі

Загальнопрофілактична робота повинна включати поряд із загальними завданнями і спеціальні, спрямовані на вирішення проблем проявів конкретних видів девіацій.

Все це актуалізує необхідність профілактичної роботи з підлітками як науково-обґрунтованих та своєчасно вжитих соціальних, педагогічних, психологічних, медичних заходів з попередження формування відхилень від найважливіших норм поведінки.

Загалом соціальна профілактика серед підлітків включає:

проведення превентивних соціальних, правових, педагогічних та інших заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють бездоглядності, скоєнню правопорушень і антигромадських дій неповнолітніми;

надання консультацій схильних до девіантної поведінки дітям, встановлення до кожного з них індивідуального підходу;

підвищення психолого-педагогічної культури батьків;

розвиток подібних форм навчання і виховання;

розвиток сфери організації культурного дозвілля дітей;

психолого-просвітницьку роботу та роботу, спрямовану на розвиток особистості підлітка (курси психології і валеології, соціально-психологічні тренінги, розвиваючи ігри, правова освіта дітей).

Профілактика повинна мати комплексний характер і забезпечуватися одночасно на загальнодержавному, спеціальному та індивідуальному рівнях.

2.2. Дослідження Іванова В.М. щодо девіантної поведінки підлітків

Грунтуючись на основних принципах соціальних технологій, В. М. Іванов задав новий напрям в науковій думці по даній темі (Іванов В. Н., 1995). У лаконічному формулюванні автора в його наукових працях знаходиться основна концепція автора: соціальна технологія служить тому, щоб діяльність суб'єктів розвивалася в конструктивному напрямі, базувалася

на інноваційних методах, домагалася оптимальних соціальних результатів. Тому соціальні технології представлені як інноваційні методи, як органічна частина соціології, що відповідає на питання, – яким чином досягати поставлену соціальну мету, розчленувати соціальну систему, соціальний процес або соціальну дію на послідовні взаємозв'язані процедури і операції, яким чином організувати розвиток соціальних процесів.

Згідно до В.М. Іванова, девіантна поведінка людей посилюються в період трансформації громадської системи у зв'язку з рядом обставин. По-перше, тому що нова соціальна система, зазнавши зміни в економічному, соціальному і духовному процесі, все – таки зберегла деякі явища властиві колишній системі. По-друге, в країні відбувається інтерференція старих і нових правових стосунків, при якій старі структури можуть виконувати функції нових, а нові – служити для реалізації колишнього правового потенціалу, відновити який суспільство не встигло або не захотіло. По-третє, процес розвитку найновішої соціальної системи не рівномірний, суперечливий, а це у свою чергу породжує диспропорцію в співвідношенні деяких з її елементів, призводить до їх відставання, і відповідно до тих або інших дефектів функціонування. По-четверте, багато верств населення зазнають серйозні труднощі в адаптації до зовнішніх і внутрішніх умов нової соціальної системи. Усі ці особливості формують нову соціокультурну ситуацію, яка містить в собі прояви соціальної аномії, зв'язок якої із зростанням девіантної поведінки науковець вважає встановленим.

Професор зазначає, що теорія і практика соціальної роботи дозволяє виявити ряд видів технологій соціальної роботи з девіантними підлітками: соціальний контроль і соціальна профілактика, соціальна діагностика, соціальна реабілітація і терапія і інші. Вони виступають як загальні (універсальні) технології.

«Під профілактикою в широкому значенні слова розуміється «сукупність попереджувальних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення нормального стану порядку» або «система державних і

громадських соціальних, гігієнічних і медичних заходів, спрямованих на підвищення рівня здоров'я населення і попередження захворювань» (Товканець О. С., 2010).

Професор В. М. Іванов вважає, що девіації необхідно обробити по рівню небезпеки для людини і суспільства. Він виділяє два рівні: докриміногенний і криміногенний.

Він відмічає, що більшій частині підлітків з девіантною поведінкою властиві певні спотворення в різних сферах: в поведінковій сфері – уникнення рішення проблем, нестабільність стосунків з оточенням, однотипний спосіб реагування на фрустрацію і труднощі, відсутність критичної оцінки своїх дій; у афективній сфері – емоційна лабільність, швидке виникнення тривоги і депресії; у мотиваційно-потребчої сфері – блокування потреби в захищеності, свободі, приналежності до референтної групи; у когнітивній сфері – порушення побудови висновків, наявність «глобальних» висновків, формування висновків за відсутності аргументів в його підтримку і перфекціонізм.

Швидкому поширенню різноманітних девіацій серед підлітків сприяє часткова втрата в соціумі ціннісно-нормативних показників соціальної поведінки, ослаблення механізмів її державного та громадського регулювання й деформація засобів соціально-педагогічного контролю. Оскільки дитячий вік є одним із найскладніших періодів у онтогенезі людини, коли відбувається формування психологічних структур, закладаються основи свідомості й визначається загальна спрямованість моральних якостей і соціальних установок, діти становлять чи не найскладнішу групу ризику серед усього населення країни. Проблема девіантності дитячої поведінки ускладнюється також впливом через засоби масової інформації (ЗМІ) на ще несформовану свідомість дитини величезного потоку інформації негативного змісту, яка провокує формування девіантного стилю її поведінки.

Профілактична робота фахівців соціальної сфери як одного із суб'єктів

системи професійної соціальної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки, розширює бачення цієї системи за рахунок розвитку уявлень про цілісність, системний характер соціальних відношень, систему професійної діяльності, власного життя особистості, що вказує на взаємозв'язок трьох систем: теорії соціальної роботи, практичної діяльності фахівця соціальної сфери та педагогічної системи впливу на дітей, схильних до девіантної поведінки.

Водночас методологічні орієнтири дослідження Іванов В.М. визначає на основі міждисциплінарного характеру професійної діяльності фахівців соціальної сфери, зумовленого наявністю взаємозв'язків із загальною, віковою, соціальною, педагогічною психологією, галузевими соціологіями (економічною соціологією, соціологіями праці, організації, особистості, культури, релігії, освіти, конфлікту тощо), загальною, професійною та порівняльною педагогікою, синергетичною акмеологією та ін. Використання наукових положень і висновків суміжних наукових галузей дають змогу розглядати явище профілактичної роботи фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, комплексно в системі багатьох наук.

Комплексний підхід спрямований на інтеграцію різнорівневого знання про закономірності становлення і механізми динамічних прогресивних змін у функціонально-виконавчій галузі професійної соціальної роботи. У профілактичній роботі фахівців соціальної сфери зі схильними до девіантної поведінки дітьми він полягає в тому, що використовується теорія, методика і категоріальний апарат дисциплін філософського, історичного, політологічного, соціологічного, економічного, культурологічного, педагогічного спрямування та юриспруденції, трансформованих відповідно до специфіки надання конкретної допомоги дитині, що потрапила в складну ситуацію в соціумі.

Методичне забезпечення особистісного науково-методологічного підходу передбачає посилення в змісті професійної діяльності фахівців соціальної сфери людинознавчого, особистісно значущого, емоціогенного

матеріалу, створення оптимальних методик взаємодії з дітьми, схильними до девіантної поведінки, формування у них пізнавального інтересу, створення ситуації вибору, рефлексії, збереження емоційної комфортності та реалізації «педагогіки успіху».

Професор зазначав, що наукове підґрунтя будь-якої діяльності дає змогу її вдосконалити, чітко структурувати, виокремити основні напрями для вдосконалення.

Так, щоб обрати оптимальні методи і способи впливу на дітей, схильних до девіантної поведінки, необхідно враховувати суспільно-історичну практику розвитку знання з цієї проблеми, його постійного поглиблення, розширення й удосконалення.

Як тенденцію реалізації гносеологічного підходу професор зазначав взаємозв'язок наукового пізнання з ціннісно-цільовими орієнтирами та застосуванням інноваційних засобів, операцій і методів пізнавальної діяльності суб'єкта. В зв'язку з цим реалізація гносеологічного підходу в профілактичній роботі фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, передбачає чітке визначення сутності дефінітивно-термінологічного апарату, пізнання основних напрямів, специфіки та результативності означеної діяльності на різних історичних етапах розвитку суспільства.

Не менш важливим науково-методологічним підходом у профілактичній роботі фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, В.М. Іванов вважає системний підхід як загальнонаукову методологічну концепцію, особливу стратегію наукового пізнання і практичної діяльності, яка зорієнтована на розгляд складних об'єктів як деяких систем. Розгляд профілактичної роботи фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, з позицій системного підходу передбачає вивчення соціальних процесів, соціально-психологічних проявів особистості, сфери спілкування, групових процесів, взаємодії на рівні «соціальний працівник – дитина» та «особистість – соціум»

як системи. Дослідження цієї системи необхідно проводити на основі врахування її цілісності, структурності, ієрархічності, упорядкованості, організованості.

Важливим у профілактичній роботі фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, професор вважає комплексний підхід, який спрямований на інтеграцію знань про різноманітні якості, властивості і стани різних систем (соціальної, наукової, освітньої, професійної), в яких відбувається професійна діяльність соціального працівника і життєдіяльність дітей з проявами девіації.

Оскільки основним суб'єктом і водночас об'єктом соціального впливу є діти, схильні до девіантної поведінки, відтак особливої уваги, з точки зору В.М. Іванова, заслуговує аналіз особистісного підходу. Зовнішній вплив на дитину (профілактична робота фахівця соціальної сфери) усвідомлюється нею і використовується для активного самовдосконалення.

Сутнісна ознака особистісного підходу – гуманне суб'єкт-суб'єктне співробітництво всіх учасників соціальної взаємодії. Тому в профілактичній роботі фахівців соціальної сфери його необхідно якомога повніше враховувати в методиках впливу на дітей, схильних до девіантної поведінки, діапазону їхніх особистісних потреб тощо.

Важливим напрямом реалізації особистісного підходу професор зазначає навчання фахівців соціальної сфери будувати моделі професійних взаємодій на основі гуманного суб'єкт-суб'єктного співробітництва на рівні «соціальний працівник – схильна до девіантної поведінки дитина». Тоді враховуються ціннісні орієнтації особистості, що пов'язується з освоєнням нею суспільних цінностей, які мають особистісний смисл і призводять до її самоактуалізації. У такому разі філософія роботи фахівців соціальної сфери – це, передусім, проблема людини, її сутності, смислові аспекти цієї проблеми.

Окрім того, науковець звертається до проблеми використання синергетичного підходу, який ґрунтується на науково-філософському принципі.

Синергетична парадигма передбачає певний рівень діалогу людини з природою, соціумом, самою собою, оскільки в умовах нестійкості середовища, невизначеності виникає проблема управління розвитком в умовах нелінійних змін світу, а суб'єкт має можливість власного вибору найбільш сприятливого шляху.

Профілактична робота фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, потребує розуміння працівниками синергетичних процесів, що відбуваються в суспільстві. Для вивчення взаємовідносин соціального порядку і хаосу, які досліджують загальні закономірності соціальної самоорганізації, виникає новий науковий напрямок – соціальна синергетика, сформована у 90-х роках ХХ ст. На початку нинішнього століття вона як частина фундаментальної синергетики досліджує взаємовідносини порядку й хаосу в соціальних системах різного рівня складності і в історичному вимірі.

Синергетичний підхід у профілактичній роботі фахівців соціальної сфери зі схильними до девіантної поведінки дітьми утверджує ідею пробудження їхніх власних сил та здібностей, ініціювання ними власних шляхів розвитку, що є креативним принципом процесів самотворення. Фахівці соціальної сфери мають змогу долучитися до діалектичного процесу самовдосконалення таких дітей. Синергетика розглядається вченим як об'єднувальна ланка між такими сферами знання, як соціальна філософія, історія філософії, психологія, соціальна психологія, педагогіка та ін. Із позицій синергетики профілактична робота фахівців соціальної сфери з дітьми, схильними до девіантної поведінки, є специфічною системою, яка функціонує на основі взаємозв'язку діади «свобода – необхідність», що визначає механізми самоорганізації та саморозвитку обох суб'єктів.

Згідно до вищеназваних підходів, професором В.М. Івановим встановлено, що профілактика девіантної поведінки підлітків ґрунтується на принципах: своєчасного виявлення підлітків «групи ризику» та надання їм ефективної допомоги; добровільності; об'єктивності; комплексності,

системності та систематичності профілактичних заходів; диференціації форм і змісту профілактичної роботи, її персоніфікації; активізації зворотного зв'язку шляхом включення дітей у профілактичний процес; сприяння позитивній самореалізації учнів; поєднання загальної профілактики з профілактикою конкретних видів девіацій; взаємодії різних соціальних інститутів на процес профілактики. Щодо останнього вказаного принципу вважаємо, що до соціальних інститутів, які повинні здійснювати профілактику девіацій у дітей, належить, насамперед сім'я, що покликана бути не лише найпершим, а й найважливішим середовищем життєдіяльності і розвитку дитини.

Висновки до розділу 2

Отже, на основі вищевказаного можна зробити висновок, що девіантна поведінка – це система поводження особистості, що суперечить загальноприйнятим соціумом правовим чи етичним нормам. Вона виступає способом задоволення потреб особистості тоді, коли вона не усвідомлюючи ціннісної сторони, не відрізняє суперечностей між ними і своєю поведінкою, не знаходить можливості задовольнити свої потреби відповідно до своїх норм або свідомо ігнорує їх.

Соціальні відхилення можуть бути як негативними, так і позитивними. У другому випадку це допомагає розвивати індивідуальний та соціальний прогрес. Прикладами позитивного відхилення є обдарованість, соціальна активність, спрямована на вдосконалення суспільства та багато іншого. Негативні відхилення вносять негативний внесок у існування та розвиток суспільства (бродяжництво, самогубство, девіантна поведінка підлітків тощо).

Взагалі, девіантна поведінка може проявлятися в широкому діапазоні соціальних явищ, отже, критерії її негативу чи позитиву, як правило,

суб'єктивні. Один і той же тип відхилення може отримувати як позитивні, так і негативні відгуки людей з різними системами цінностей.

Залежно від того, що наука розглядає поняття девіації, воно може набувати різного кольору. Патологічні варіанти девіантної поведінки включають злочинність, суїцид, усі форми наркоманії та сексуальних відхилень, психічні розлади тощо. Іноді асоціальні дії трактуються як порушення соціальних норм, відхилення від стандартів і незаконне переслідування своїх цілей. Часто таке поняття, як "девіантна поведінка", включає прояви різних порушень соціальної регуляції поведінки та дефіциту саморегуляції. Тому девіантну поведінку часто ототожнюють із делінквентною поведінкою.

Девіантною поведінкою називають дії або систему дій, які абсолютно не відповідають морально-правовим нормам суспільства. Тим часом правопорушення - це психологічна схильність до правопорушень. Тому його ще називають вбивцею.

Як би сильно не відрізнялися типи девіантної поведінки та їх характеристики, вони завжди співвідносяться. Багато злочинів є наслідком менш значущих аморальних дій. Таким чином, залучення людини до того чи іншого виду відхилення збільшує ймовірність правопорушень з її боку. Делінквентна поведінка відрізняється від девіантної поведінки тим, що вона не так тісно пов'язана з порушенням психічних норм. Для суспільства правопорушники, звичайно, набагато небезпечніші, ніж девіанти.

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ВЛАСНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ НА ТЕМУ «РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ СХІЛЬНИМИ ДО СКОЄННЯ ЗЛОЧЕНІВ» У ШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

3.1. Спостереження за поведінкою підлітків у повсякденному середовищі. Пошук та вивчення матеріалів для проведення заходів на тему «Девіантна поведінка у підлітків»

Принагідно відмітимо, що підліткова девіація має прояви у суспільстві як негативні (тобто ті, що будуть відторгатися й завдавати шкоди індивідам та соціуму), так і позитивні (що суспільством приймаються, визнаються важливими для розвитку обдарувань і здібностей індивідів, що надають нові перспективи для суспільного розвитку).

Комплексна соціально-педагогічна профілактика скоєння злочинів підлітками в системі освітньої установи повинна виходити з комплексної діагностики особи з метою виявлення наявності схильності до здійснення протиправних вчинків і міри їх вираженості.

Дослідно-експериментальна база дослідження: Ренійський НВК "ЗОШ І ступеня - гімназія". У дослідженні взяли участь 22 підлітка (учні 11-А класу) та 18 підлітків (учні 11-Б класу).

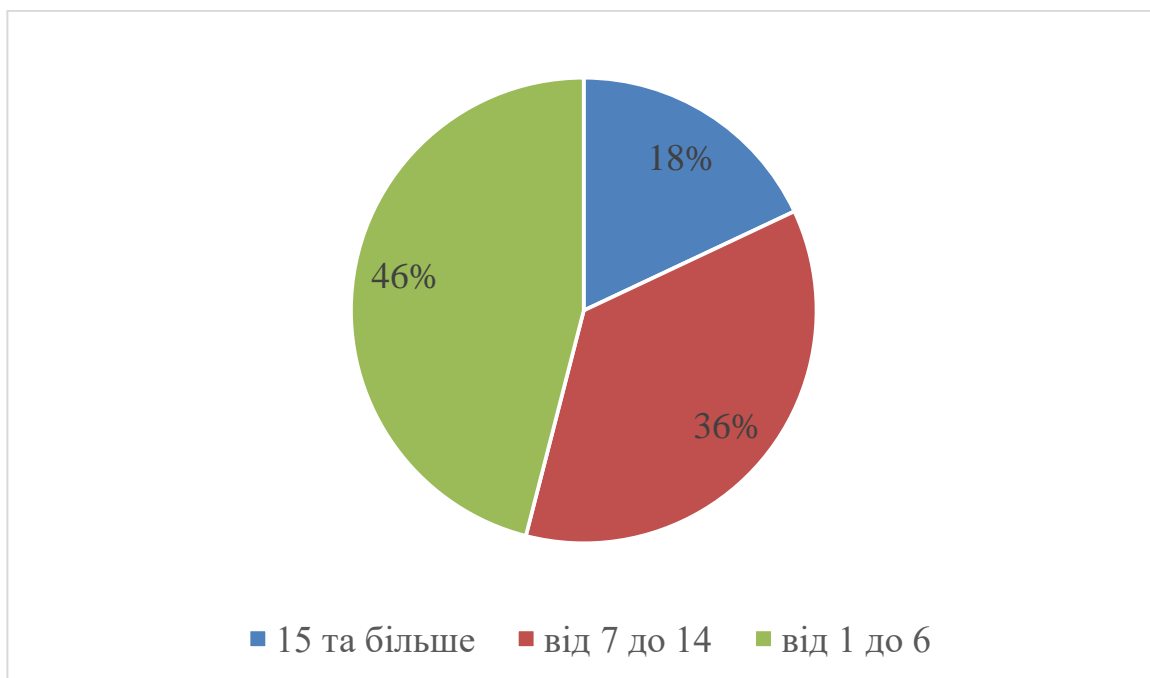
З метою виявлення схильності підлітків до скоєння злочинів, нами були використані ряд діагностичних методик, який дозволив нам надалі скласти і реалізувати програму проведення заходів з профілактики скоєння злочинів підлітками.

В ході дослідження нами було проведене опитування «Визначення рівня відхилень у поведінці» (Додаток А).

Кількість балів, починаючи з шести, вказує на злочинну поведінку підлітків, а суми балів по інших проступках (1-5) - на рівень відхилення у поведінці: чим більше суми балів, тим вище рівень відхилення у поведінці.

Високому рівню відповідають 15 і більше балів; середньому рівню - від 7 до 14 балів; низькому рівню - від 1 до 6 балів.

Отримані результати представлені у вигляді Діаграми 3.1.

Діаграма 3.1. Розподіл рівнів відхилення у поведінці підлітків

Результати дослідження свідчать, що 46% випробовуваних мають низький рівень відхилення у поведінці, 36% - мають середній рівень і 18% - високий рівень.

Можна зробити висновок, що схильність підлітків до відхилення у поведінці, в цій групі має низький і середній рівні і це можна здолати шляхом правильного вибору заходів профілактичної дії.

Далі нами була діагностовано схильності до відхилення у поведінці особистості (Додаток Б). Обрана методика представляє собою тест-опитувальник для виміру готовності (схильності) підлітків щодо реалізації різних форм відхилення у поведінці, у тому числі злочинної.

Отже, при відхиленні індивідуальних результатів випробовуваного від середнього сумарного балу за шкалою більше 18, вимірювану характеристику можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний

бал випробовуваного менше середнього по тестових нормах 18, то вимірювану властивість можна оцінювати як маловиражену.

Опитувальник має сім шкал.

1. Шкала установки на соціальну бажаність.
2. Шкала схильності до порушення норм і правил.
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки.
4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки.
5. Шкала схильності до агресії і насильства.
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій.
7. Шкала схильності до делінквентної поведінки.

При проведенні методики діагностики схильності до відхилення у поведінці, були отримані наступні результати.

Показники нижче 50 Т-балів говорять про те, що випробовувані не схильні приховувати власні норми і цінності, коригувати свої відповіді у напрямі соціальної бажаності. До цієї групи увійшли 7,5 % випробовуваних.

Коливання від 50 до 60 Т-балів показали 35 % опитуваних, що говорить про помірну тенденцію давати соціально-бажані відповіді.

Понад 60 балів – це тенденція реципієнта показати чітке дотримання незначних соціальних установок, навмисному стремлінні проявити себе в на найвищому рівні, про настороженість по відношенню до ситуації обстеження (30%).

70-89 балівнабрали 27,5% опитуваних, свідчить про високий рівень настороженість по відношенню до психодіагностичної ситуації.

Результати 50-60 Т-балів показали 7,5% підлітків, що дозволяє констатувати наявність схильність до подолання певних норм і правил, а також до заперечення норм і цінностей, манери поведінки, про узгоджувані установки учасників експерименту, їх схильність до протиставляння власної ціннісної системи груповим, а ще й тенденцію «порушувати спокій», свідомого пошуку перешкод з поступовим їх подоланням

Показники в межах 60-70 Т балів вказують на надзвичайну тяжкість нонконформістських тенденцій, прояв негативу та ставлять під сумнів надійність результатів тестів за цією шкалою. Ці цифри були виявлені у 42,5% підлітків.

Результати нижче 50 Т балів свідчать про послідовне ставлення випробовуваних, тенденцію до наслідування стереотипів та загальноприйнятих норм поведінки. До цієї групи входило 50% випробовуваних.

За шкалою тенденції до звикання поведінка результати в межах 50-70 Т балів вказують на схильність суб'єкта до відхилення від реальності шляхом зміни свого психічного стану, тенденцію до ілюзорно-компенсаційного способу вирішення особистих проблем. Ці результати вказують на орієнтацію на чуттєву сторону життя, наявність "чуттєвої пожадливості", гедоністично орієнтовані норми та цінності. Ця група включала 27,5% випробовуваних.

Понад 70 Т балів було отримано у 7,5% випробовуваних. Це вказує на сумнівні результати або наявність яскраво вираженої психологічної потреби в залежності, що потрібно з'ясувати за допомогою додаткових психодіагностичних методик.

Діагностичні показники нижче 50 Т-балів були виявлені у 65% підлітків. Ці показники вказують або на невизначеність вищевказаних тенденцій, або на хороший соціальний контроль поведінкових реакцій.

За шкалою схильності до самодеструктивної поведінки до 70 Т балів, отримані за результатами діагностики, свідчать про низьку цінність власного життя, ризик та виражену потребу в емоціях у перевірених підлітків (42,5% обстежених).

Результати понад 70 Т балів свідчать про сумнівну надійність результатів (10% випробовуваних).

Показники нижче 50 Т-балів за цією шкалою вказують на відсутність готовності до самодеструктивної поведінки, тенденцію до соматизації стану

тривожності та тенденцію до впровадження комплексу провини у поведінкові реакції (47,5 для тестованого). %).

За шкалою агресії та схильності до насильства показники в діапазоні від 50 до 60 Т-балів вказують на тенденцію бути агресивними до цілі. Ці результати були отримані у 7,5% підлітків.

Показники в діапазоні 60-70 Т-балів були виявлені у 27,5%, вказуючи на агресивність суб'єкта щодо стосунків з іншими, тенденцію до вирішення проблем із насильством, схильність ображати партнера та спілкування як засіб. Це свідчить про стійкість самооцінки та садистську тенденцію.

Показники нижче 50 Т-балів вказують на невизначеність агресивних тенденцій, неможливість прийняти насильство як вирішення проблеми та нетипові напади поза контекстом. Ці дані були отримані в ході дослідження, в якому брали участь 65% випробовуваних.

Наступні результати були отримані за шкалою емоційних реакцій, регульованою волею.

Двадцять відсотків підлітків досягли значень в межах від 60 до 70 Т-балів. Ці показники вказують на слабкість контролю волі над емоційною сферою, відсутність бажання або нездатність контролювати поведінкове вираження емоційної реакції. Це також вказує на схильність сприймати негативні емоції безпосередньо без затримки поведінки, відсутність вольового контролю над своїми бажаннями та сенсорними імпульсами.

80% випробовуваних за цією шкалою отримали значення менше 50, що свідчить про досить жорсткий самоконтроль за всіма емоційними поведінковими реакціями та сенсорними спонуканнями.

За шкалою сприйнятливості до злочинної діяльності 12,5% підлітків набрали від 50 до 60 Т-балів. Ці показники означають наявність злочинів з боку цих молодих людей із низьким рівнем соціального контролю.

Результати нижче показника 50 Т свідчать про те, що ця тенденція невизначена, і в поєднанні з високим балом за шкалою соціальних потреб

вона може свідчити про високий рівень соціального контролю. Ці показники були виявлені у 87,5% опитаних молодих людей.

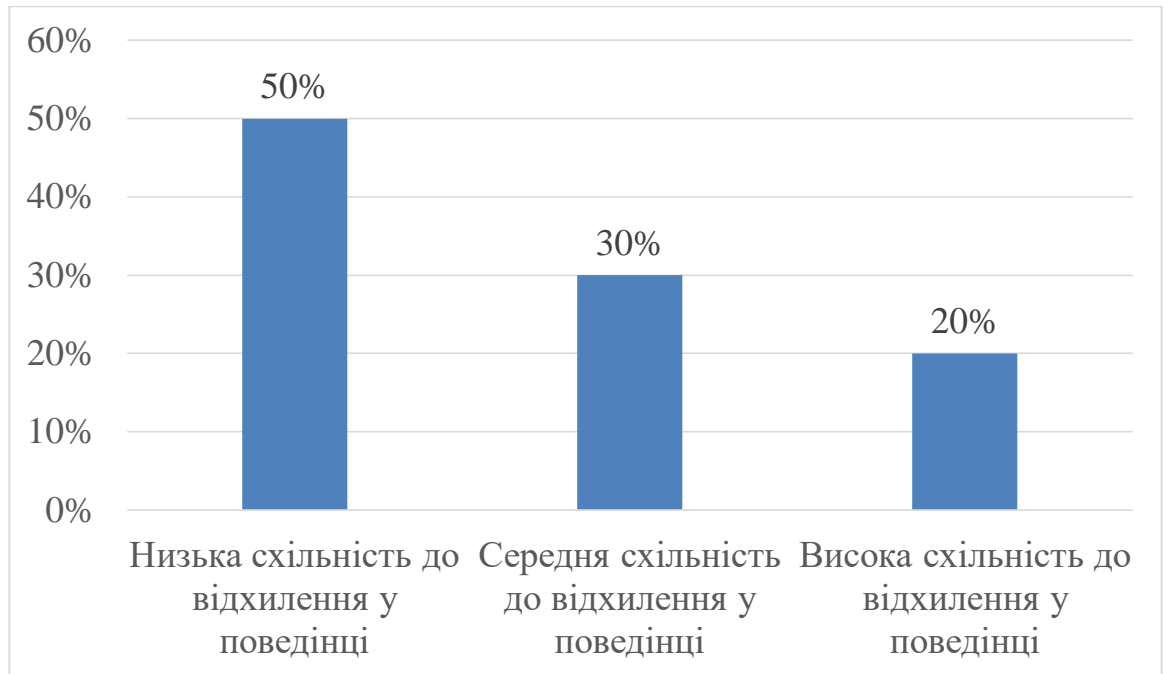
Проаналізувавши усі отримані показники за цією методикою, можна розділити групу випробовуваних підлітків на три групи.

До першої групи увійшли підлітки, що практично не проявляють девіантної поведінки, але що мають незначну схильність до неї. До цієї групи увійшли 50 % випробовуваних. Випробовувані цієї групи мають досить високий самоконтроль, не прагнуть до свідомого порушення громадських норм і правил, ризикованої поведінки і гострих відчуттів, але допускають, що могли б це зробити. Вони досить цінують своє життя і життя оточення, визнають деякі зразки поведінки.

Другу групу склали випробовувані підлітки, які мають деяку схильність до девіантної поведінки, свідомого порушення норм, але здатні контролювати свою поведінку і емоції. У разі виникнення емоційного збудження або напруги можуть проявити вербальну агресію, прибігають до насильства лише в деяких випадках. До цієї групи увійшло 30% випробовуваних підлітків.

Третю і найменшу по кількості групу випробовуваних підлітків, склали ті випробовувані, які мають високу схильність до заперечення загальноприйнятих норм, цінностей і правил, не визнають які-небудь обмеження і зразки поведінки. У цих підлітків було виявлено виражене прагнення до адиктивних і гострих відчуттів, ризикованої поведінки. У цих підлітків досить низько цінується своє життя і життя оточення, присутня висока готовність до агресивної і насильницької поведінки, нетерпимість до навколишніх людей. У групу № 3 увійшло 20% випробовуваних підлітків.

Процентне співвідношення результатів проведення методики діагностики схильності до відхилення у поведінці, представлене на Діаграмі 3.2.

Діаграма. 3.2. Результати проведення методики діагностики східності до відхилення у поведінці підлітків

Далі ми провели опитування по методиці Т. М. Ахенбаха. Опитувальник спрямований на виділення «групи ризику» по девіантному розвитку. Цей опитувальник дозволяє виявити особливості відхилення у поведінці дітей і підлітків за двома групами шкал:

1) Первинні шкали:

- Замкнутість (Withdrawn);
- Соматичні проблеми (Somatization);
- Тривожність (Anxiety/depression);
- Порухення соціалізації (Socialization);
- Проблеми мислення (Thought problems);
- Проблеми з увагою (Attention problems);
- Делінквентна поведінка (Delinquency)
- Агресія (Aggression).

2) Похідні шкали (Second - order factors):

- Показник внутрішніх проблем (Internalization);
- Показник зовнішніх проблем (Externalization).

При проведенні опитування в сформованих групах підлітків був вичислений середній показник за кожною шкалою опитувача.

Отримані результати представлені в Таблиці 3.1 та на Діаграмі 3.3.

Таблиця 3.1.

**Розподіл показників відхилення у поведінці підлітків
(за методикою Т. М. Ахенбаха)**

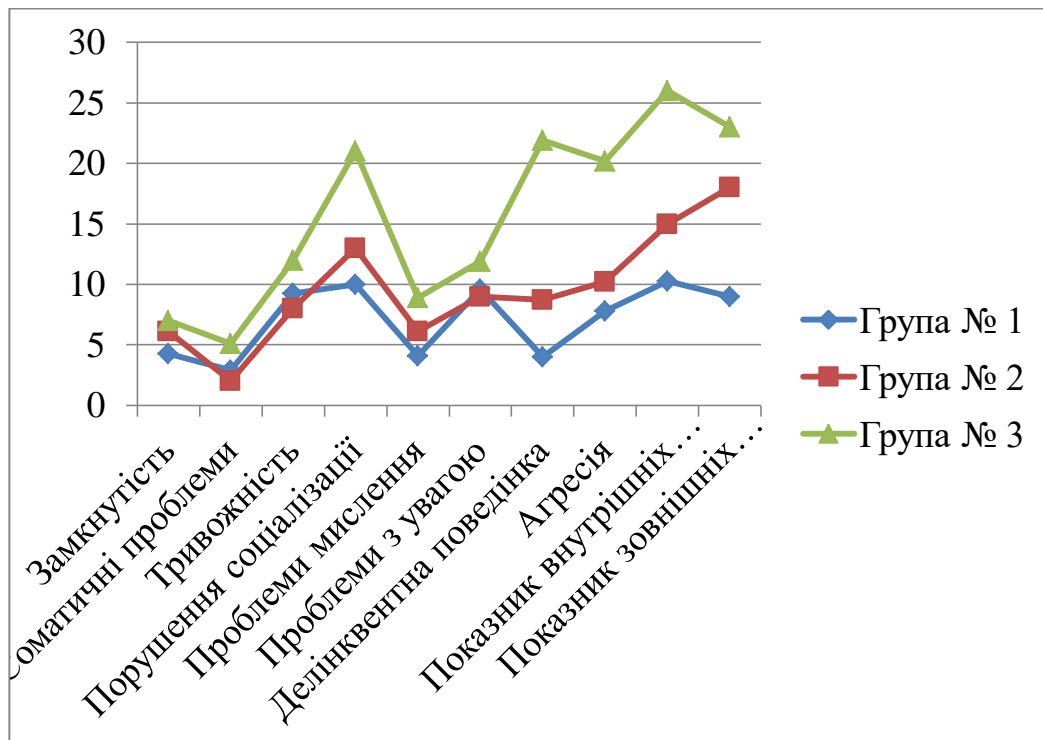
	Група № 1	Група № 2	Група № 3
Замкнутість	4,25	6,1	7
Соматичні проблеми	2,9	2	5,1
Тривожність	9,25	8	12
Порушення соціалізації	10	13	21
Проблеми мислення	4,1	6,1	8,9
Проблеми з увагою	9,6	9	11,9
Делінквентна поведінка	4	8,7	21,9
Агресія	7,8	10,2	20,2
Показник внутрішніх проблем	10,25	15	26
Показник зовнішніх проблем	9	18	23

З Діаграми 3.3, що подана нижче, видно, що в групі № 1 випробовувані не проявляють значної замкнутості і не проявляють схильності до делінквентної поведінки. Порушення соціалізації так само незначні, підлітки досить соціально адаптовані. Агресивні прояви мають досить низький показник, підлітки не схильні проявляти фізичну або вербальну агресію. Показники наявності зовнішніх і внутрішніх проблем у підлітків цієї групи так само мають незначні показники.

Таким чином, в групі № 1 підлітки не проявляють схильності до девіантної поведінки, до свідомого порушення норм і агресії.

Більш високі показники по шкалах «Замкнутість», «Тривожність» і «Порушення соціалізації» були отримані при аналізі даних опитувальника в групі № 2. Підлітки цієї групи так само мають більш високі показники по шкалах «Делінквентна поведінка» і «Агресія». Отримані дані показують, що

підлітки цієї групи мають деяку схильність до проявів девіантної поведінки, здатні застосувати насильство і агресію.

Діаграма. 3.3. Розподіл показників відхилення у поведінці підлітків (за методикою Т. М. Ахенбаха).

І у першій, і в другій групі у підлітків значно низькі показники за шкалою «Проблеми мислення», що вказує на наявність самоконтролю і здатність підлітків адекватно роздумувати над своєю поведінкою і поведінкою оточення.

Показники по шкалах опитувальника в групі № 3 значно перевищують результати дослідження в групах 1 і 2. За шкалою «Порушення соціалізації», що прямо вказує на схильність до девіантної поведінки, показники значно вищі, що говорить про порушення у підлітків процесу засвоєння громадських норм і правил, високу готовність до девіантної поведінки, неприйняттю яких або правил поведінки.

По шкалах «Делінквентна поведінка» і «Агресія» також середні бали по групі значно перевищують показники по групах 1 і 2. За цими даними можна

судити про високу схильність до залежної і агресивної поведінки у випробовуваних підлітків.

Таким чином, випробовувані підлітки групи № 3 свідомо йдуть на порушення громадських норм і правил, проявляють агресію по відношенню до оточення, мають значну кількість особових проблем як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Це можуть бути такі проблеми, як комплекс неповноцінності, хронічні захворювання, соціальна некомпетентність та інші.

Для виявлення рівня правових знань у підлітків був проведений аналіз рівня правових навичок у групи в цілому, за допомогою бесід, групових обговорень як з питань права, так і по соціальних нормах повсякденної поведінки. Таким чином, ми отримали наступні результати: про правові джерела знають тільки 4% підлітків; володіють термінами і поняттями 8%; знають свої права і обов'язки 23 % дітей; ніхто з випробовуваних не знайомий з сімейним кодексом і не знає про його існування; про те, що вони несуть кримінальну відповідальність знають 32%; але про адміністративну відповідальність ніхто не чув.

3.2. Опис результатів, отриманих в результаті проведеного експерименту

Після апробації програми соціально-педагогічної профілактики скоєнь злочинів підлітками був проведений контрольний етап експерименту на основі карти спостережень девіантної поведінки підлітка.

Проведення бесіди після апробації Програми свідчить про значні відмінності в знаннях підлітків: стали упевненіше в собі, навчилися вільно використовувати у своїй промові багато термінів, класифікувати з точки зору права багато проблемних ситуацій, стали вільніше в спілкуванні, відчули підтримку колективу.

Усередині групи підлітки здружилися, стали більше проводити часу разом, з'явилися загальні інтереси.

Узагальнюючи результати дослідження, ми відмічаємо, що у 82 % виявлений низький рівень агресивності, середній рівень агресивності - у 13% підлітків, низький рівень - у 5 %.

Щодо рівня девіантної поведінки, після проведення Програми, можна розділити групи наступним чином.

У 76% підлітків виявлений низький рівень девіантної поведінки, у 16% підлітків виявлений середній рівень і у 8% учнів – високий рівень девіантної поведінки.

За результатами психологічного аналізу, наданого фахівцями Ренійського НВК "ЗОШ I ступеня - гімназія", по закінченню зайняття, приятельські стосунки в групі встановили 15 учасників, дружні - 6 чоловік.

Аналітика статистики правопорушень демонструє, що протягом місяця після закінчення зайняття підлітками було здійснено 2 адміністративних правопорушення і не було здійснено жодного кримінального правопорушення.

Отже, процес реабілітації буде успішним, якщо дитина розвивається як особистість, володіє позитивною самооцінкою, має почуття власної гідності. У зв'язку з цим, дітей треба вчити жити у свободі, уміти захищати й обстоювати свої права.

Розвиток особистості – головне завдання всієї системи реабілітації, яке ґрунтується на принципі гуманізації, тобто забезпечує максимально сприятливі умови для всебічного розвитку її здібностей, усвідомлення загальнолюдських цінностей, формування ідеалів гуманної особистості: щирої, доброзичливої, людяної, милосердної людини.

Висновки до розділу 3

Узагальнивши усі отримані дані по проведених методиках можна сказати наступне. У підлітковому середовищі Ренійського НВК "ЗОШ I ступеня - гімназія" присутній досить низький відсоток підлітків, схильних до

відхилення у поведінці, у тому числі протиправній поведінці. Ці підлітки проявляють високу особову готовність до застосування фізичної сили і агресії проти оточення, мають значні проблеми в процесі засвоєння громадських норм і правил, не вважають необхідним дотримання закону, принципів моралі і права, не цінують своє життя і життя навколишніх людей. У підлітків проявляється висока потреба в залежній поведінці, а також потреба в ризикованих і гострих відчуттях. Вони свідомо йдуть на порушення громадських норм поведінки, намагаються затвердитися як особистість за всяку ціну і доступним способом, навіть якщо ці способи йдуть в розріз з основними законами суспільства, в якому вони живуть.

Проведення бесіди після апробації Програми свідчить про значні відмінності в знаннях підлітків: стали упевненіше в собі, навчилися вільно використовувати у своїй промові багато термінів, класифікувати з точки зору права багато проблемних ситуацій, стали вільніше в спілкуванні, відчули підтримку колективу. Усередині групи підлітки здружилися, стали більше проводити часу разом, з'явилися загальні інтереси.

Виходячи з вищевикладеного, ми вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність з підлітками девіантної поведінки, яка вибудовувалася як організований психолого-педагогічний процес, в який була включена група підлітків, що проявляє девіантні форми поведінки, дозволила понизити негативні прояви і недоліки поведінки.

ВИСНОВКИ

Актуальність дослідження чинників формування девіантної поведінки обумовлена значним поширенням проблеми поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм суспільства серед підлітків і молоді. За останні десятиліття підходи до вивчення девіантної поведінки серед підростаючого покоління змінилися. На сучасному етапі розвитку психологічної науки, крім відомих раніше проявів девіантної поведінки, пов'язаної із вживанням алкоголю, тютюну, психоактивних речовин, надмірної жорстокості у ставленні до людей, тварин, схильності до правопорушень, - у сучасних підлітків спостерігаються ще й онлайн-ігроманії, комп'ютерна та інтернет-залежності, кібербулінг, виявляються загострення акцентуацій особистості, які мають аутоагресивний характер (підліткові угруповання типу «синій кит», «червона сова»).

Девіантна поведінка - це складний соціальний та психолого-педагогічний феномен, який потребує детальної уваги до вивчення чинників її виникнення та формування.

У соціальних системах позитивні девіанти можуть відігравати роль тих, хто спричиняє зміни, виводять систему з рівноваги та надають їй вектор руху. Також вони можуть демонструвати вищі досягнення, скриті можливості людського тіла й інтелекту, таким чином, стають референтною групою для деяких пересічних громадян. Позитивні девіанти спричиняють або ініціюють дискусії в суспільстві з різних питань, які є важливими для сьогодення і майбутнього.

Прикладом девіантної поведінки є алкоголізм, бродяжництво, бандитизм та багато інших явищ, проти яких суспільство активно бореться. Зазвичай причина криється в дитячих проблемах, соціальній несправедливості та вроджених психічних розладах. Але слід розуміти, що відхилення - це не завжди погана річ. Наприклад, ми багато в чому

зобов'язані розвитку науково-технічного прогресу для людей із позитивними відхиленнями.

Комплексна соціально-педагогічна профілактика скоєння злочинів підлітками в системі освітньої установи повинна виходити з комплексної діагностики особи з метою виявлення наявності схильності до здійснення протиправних вчинків і міри їх вираженості.

З метою виявлення схильності підлітків до скоєння злочинів, в ході експериментального дослідження у Ренійському НВК "ЗОШ I ступеня - гімназія" нами були використані ряд діагностичних методик, який дозволив нам надалі скласти і реалізувати програму проведення заходів з профілактики скоєння злочинів підлітками.

Узагальнивши усі отримані дані по проведених методиках, нами зроблено наступні висновки. У підлітковому середовищі Ренійського НВК "ЗОШ I ступеня - гімназія" присутній досить низький відсоток підлітків, схильних до відхилення у поведінці, у тому числі протиправній поведінці. Ці підлітки проявляють високу особову готовність до застосування фізичної сили і агресії проти оточення, мають значні проблеми в процесі засвоєння громадських норм і правил, не вважають необхідним дотримання закону, принципів моралі і права, не цінують своє життя і життя навколишніх людей. У підлітків проявляється висока потреба в залежній поведінці, а також потреба в ризикованих і гострих відчуттях. Вони свідомо йдуть на порушення громадських норм поведінки, намагаються затвердитися як особистість за всяку ціну і доступним способом, навіть якщо ці способи йдуть в розріз з основними законами суспільства, в якому вони живуть.

Після апробації програми соціально-педагогічної профілактики скоєнь злочинів підлітками був проведений контрольний етап експерименту на основі карти спостережень девіантної поведінки підлітка.

Проведення бесіди після апробації Програми свідчить про значні відмінності в знаннях підлітків: стали упевненіше в собі, навчилися вільно використовувати у своїй промові багато термінів, класифікувати з точки зору

права багато проблемних ситуацій, стали вільніше в спілкуванні, відчували підтримку колективу. Усередині групи підлітки здружилися, стали більше проводити часу разом, з'явилися загальні інтереси.

Виходячи з вищевикладеного, ми вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність з підлітками девіантної поведінки, яка вибудовувалася як організований психолого-педагогічний процес, в якій була включена група підлітків, що проявляє девіантні форми поведінки, дозволила понизити негативні прояви і недоліки поведінки.

На закінчення можна констатувати, що існуюча структура адміністративних органів, соціальних служб, різних фондів доки ще далека від реальних потреб неповнолітніх. Тому так важливо і необхідно соціальним педагогам і іншим фахівцям, які працюють з дітьми, організувати правову, просвітницьку і профілактичну роботу по правовій просвіті і забезпеченню особистої безпеки неповнолітніх.

Отримані результату можуть використовувати соціальні педагоги, класні керівники, педагоги-організатори і так далі для профілактики скоєнь злочинів підлітками, для правового виховання неповнолітніх, для вдосконалення стосунків в колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барсукова, Т. И. К вопросу о противоречии нравственного сознания и девиантного поведения подростка (виноват ли подросток?). Кубань: Южно-российский журнал социальных наук. 2004. №2, с. 44-52
- Беккер, Г. Аутсайдеры: исследования по социологии девиантности / Говард Беккер; пер. с англ. Н. Г. Фархатдинова; под ред. А. М. Корбута. — Москва: Элементарные формы, 2018. — 272 с.
- Болдина, М. А., Никонов, Ю. А. Профилактика как ведущая технология социальной работы с подростками, склонными к девиантному поведению. Москва: Гаудеамус. 2016. Т. 15, с. 99-103
- Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота»: у2ч. Київ, 2016. Ч. 1: Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доп. 188 с.
- Воронцова Е.А. Социальное конструирование девиантности подростков. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-konstruirovanie-deviantnosti-podrostkov-sotsialnyy-i-individualnyy-diskursy-1>
- Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
- Гилинский Я. Конструирование девиантности: проблематизация проблемы. Режим доступа: https://zakon.ru/blog/2012/03/12/konstruirovanie_deviantnosti_problematizaciya_a_problemy
- Главацька О. Л. Теорія соціальної роботи: навч.-метод. посібник / О. Л. Главацька. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 130.
- Гур'єв, М. Е. Социально-психологическая характеристика подростков, имеющих девиантное поведение: способы его профилактики и пути преодоления. Москва: Наука и современность. 2017. №51, с. 94-103.

Девіантологічні читання в Харківському національному університеті внутрішніх справ (2008-2012 рр.): 100 кращих тез і доповідей / За заг. ред. І.П. Рущенко. – Харків: ХНУВС, 2013.

Досін А. Р. Профілактика девіантної поведінки учнівської молоді у Великій Британії (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): дис канд. пед. наук: 13.00.01 / А. Р. Досін. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – С. 122.

Замашкіна О. Д. Девіантна поведінка підлітків: узагальнення, класифікація видів поведінкових відхилень. – Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки». – 2019. Вип. 42.

Зобенько Н. А. Аналіз мотивів та механізмів формування девіантної, протиправної поведінки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 63-66.

Іванов В. Н. Девиантное поведение: причины и масштабы // Социально-политический журнал. 1995. № 2. С. 47-57.

Кісіль З.Р, Кісіль Р-В.В. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. Соціально- правові студії. 2018. Випуск 1. С. 58-65

Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения. М.: Юрайт, 2011. 160 с.

Ковальчук М.А. Девиантное поведение: профилактика, коррекция, реабилитация. Москва: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2013. 286 с.

Козубовський Р. В. Девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 31. С. 74-76.

Козубовський Р. В. Соціальний контроль за девіантною поведінкою / Р. В. Козубовський, В. М. Канюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Право». – 2006. – № 5 – С. 228.

Коротков П. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». 2013. Вип. 114. С. 98-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_22.

- Лемерт Э. Первичное и вторичное отклонения // Контексты современности – II. Хрестоматия. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2001. С.142-145.
- Лобанова А. С. Работа з підлітками-девіантами: підручник для студентів вищих навчальних закладів / А. С. Лобанова, Л. В. Калашнікова – К.: Вид-во «Каравела», 2017.
- Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Наукові записки НаУКМА. 2015. Т. 175. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 61-64.
- Мартинюк Н. В. Проблема девіацій у правовій системі соціокультурних змін. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2017. № 861. С. 161-169.
- Микитенко М. С. Сучасний стан профілактики девіантної поведінки підлітків органами кримінально-виконавчої інспекції. Науковий вісник. 2014. №1.С.136-142.
- Муханова, Е. Д. Социальная работа с девиантными подростками. Новосибирск: Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. 2016. №3, с. 60-66
- Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю., 2008. – С. 164.
- Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка: навч. пос. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. 2007. 283 с.
- Парфанович І. І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. Social Work and Education. 2016. Vol.3. №2. С. 42-49.
- Пиголенко І. В., Билименко Ю. В. Профілактика девіантної поведінки серед молоді як превентивна міра люмпенізації суспільства. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2011. Вип. 3(11). С. 75-79.
- Пинаев, П. В., Некрасов, Д. Ю. Влияние семьи на формирование девиантности подростка. Пермь: Вестник пермского университета. 2013. Вып. 1(13), с. 142-149

- Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: експериментальні матеріали / І. П. Підласий, О. В. Шарапова. – Черкаси: ЧДГУ, 2002. – С. 26.
- Ренжин П. П. Девіантна поведінка як соціологічна категорія і проблеми її вивчення. «Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology». 2017. Т. (60). Вип. 135. С. 80-83.
- Рущенко І. П. «Конформістські» моделі поведінки в структурі профілактики девіантності // Соціологія та суспільстві: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ: тези доповідей, (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С.239-240.
- Рущенко І.П. Кримінологічна модель особистості // Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи: матеріали міжн. наук. конф., 9 грудня 2016 р. / за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головкина. – Х.: Право, 2016. – С.57-60.
- Рущенко І.П., Сердюк О.О. Моніторинг адиктивної поведінки харківської молоді: концептуалізація даних емпіричних спостережень // Український соціум. 2016. № 4(59). – С. 42-56.
- Савел'єва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією. Полтава: ПНПУ, 2016. 110 с.
- Сайкс Г. М., Матза Д. Метод нейтралізації. Теорія делинквентности // Соціологія преступности / Сборник статей. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966. – С. 322-333.
- Солодовникова, Е. М., Хомутова, Е. В. Спортивное волонтерство как средство профилактики девиантного поведения. Москва: Наука. 2019. №6(31), с. 150-152
- Соціальні технології: Тлумачний словник/ Відповідь. ред. Іванів В. Н., Москва — Білгород, 1995г.— 124 с., с. 54
- Товканець О. С. Девіантна поведінка як соціально-психологічна та педагогічна проблема / О. С. Товканець // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 75

Товканець О. С. Основні напрями профілактичної роботи навчальних закладів з учнями, схильними до девіантної поведінки / О. С. Товканець // Соціальна робота підготовки фахівців у світлі вимог Болонської системи: матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 22 вересня 2011 року) / за ред. І. В. Козубовської. – Ужгород, 2011. – С. 73.

Умархаджиєва, С. Р. Превенция девиантного поведения молодежи как форма социального контроля. Москва: Символ науки, 2016. №11. с. 227-228

Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія / Т. Є. Федорченко. – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 192.

Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки школярів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. 2011. Вип. 15. Кн. II. С. 226-236.

Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: монографія. Черкаси: ЧП Чабаненко Ю. А., 2009. 358 с.

Халапсис А. В. Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории: монография. Днепр: Середняк Т.К., 2017. 384 с.

Чепендюк І. М. Система соціальної роботи з молоддю девіантно-кримінальної поведінки, що склалась в Україні. Правова свідомість молоді в умовах розбудови правової демократичної держави мат 4 всеукраїнсько-курсантсько-студентської конференції (22 квітня 2010 року м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2010. С. 216-221.

Шапинский В. А., Мареев В. И. Девиантное поведение и социальный контроль. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 311 с.

ДОДАТКИ

Додаток А –

Визначення рівня відхилення у поведінці

Ця проблема має психологічний, соціальний, педагогічний і юридичні аспекти. Нижче наводиться орієнтовна таблиця для визначення соціально-педагогічного аспекту відхилення у поведінці.

Вказані в таблиці бали, починаючи з шести, вказують на злочинну поведінку, а суми балів по інших проступках (1, 2, 3.5) - на рівень відхилення у поведінці: чим більше суми балів, тим вище рівень відхилення у поведінці (високий рівень - 15 і більше балів; середній рівень - від 7 до 14 балів; низький рівень - від 1 до 6 балів).

Орієнтовна таблиця для визначення рівня відхилення у поведінці

Негативне відношення до окремих учбових предметів - 1 бал;
негативне відношення до групи учбових предметів - 2 бали; негативне відношення до вчителя, керівництва школи - 3 бали; негативне відношення до школи і вчителів в цілому - 4 бали.

Негативне відношення до окремих однокласників - 1 бал; до групи учнів - 2 бали; часті сварки з ними, приниження їх, рукоприкладство - 3 бали; побиття, нанесення тілесних ушкоджень - 6 балів.

Негативне відношення до шкільного майна, до майна товаришів (псування) - 1 бал; збиток шкільному майну, майну громадян - 3 бали; відчутний матеріальний збиток - 4 бали.

Негативне відношення до окремих членів сім'ї - 1 бал; негативне відношення до усіх членів сім'ї - 2 бали; сварки, бійки з ними - 3 бали; побиття братів, сестер - 4 бали; побиття батьків - 6 балів.

Негативне відношення і сварки з однолітками - 1 бал; сварки, колотнечі з однолітками - 2 бали; бійки - 5 балів. Нанесення тілесних ушкоджень іншим - 6 балів; хуліганство в громадських місцях - 6 балів.

Лихослів'я - 2 бали; паління - 3 бали; пияцтво - 4 бали; наркоманія - 6 балів; проституція - 6 балів.

Крадіжка дрібних речей - 3 бали; постійне крадіжка - 4 бали; крадіжка великих речей, предметів, пристосувань, механізмів - 6 балів; автовикрадення - 7 балів; групова крадіжка - 8 балів; грабіж - 9 балів.

Окремі випадки втеч з будинку - 3 бали; часті випадки втеч з будинку - 4 бали; випрошування - 3 бали; бродяження - 4 бали.

Хуліганство - 6 балів; розбій, рекет - 7 балів, вбивство - 8 балів; групове згвалтування - 9 балів.

Методика «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки» А.Н. Орел

Автор: А.Н.Орел

Мета: діагностика схильності учнів до поведінки, що відхиляється.

Вік: підлітковий вік.

Шкали: схильності до порушення норм і правил, схильності до адиктивної (залежної) поведінки, схильність до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки, схильності до агресії та насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильності до делінквентної поведінки.

Призначення тесту. Пропонована методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СВП), є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм поведінки, що відхиляється.

Інструкція до тесту. Перед вами є ряд тверджень. Вони стосуються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть чи правильне дане твердження стосовно до вас.

1. Якщо правильне, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженням, в квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку.

2. Якщо не правильне, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні».

3. Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає вашій думці.

Не обмірковуйте відповідей дуже довго, важлива ваша перша реакція на зміст твердження. Поставтеся до роботи уважно і серйозно. Недбалість, а також прагнення «поліпшити» або «погіршити» відповіді призводять до недостовірних результатів.

Тестовий матеріал

Чоловічий варіант

1. Я надаю перевагу одягу неяскравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим синочком» і нічого не може добитися в житті.
6. Я б взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.

7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-випробувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботи, пов'язаної зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливаючі на психіку речовини – це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюсь батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться обирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідуєть прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.

37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково брав в них участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль назло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився в давні часи, то став би благородним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань – це нормально.
47. Іноді я сумую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий висловити їй все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилитися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
61. Мене дратує, коли дівчата курять.
62. Мені подобається стан, який настає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.
63. Бувало, що в мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.
66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
67. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.
69. Коли в мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.
71. Я можу згадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу ліпшу під руку річ і ламав її.
72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразів – це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я запізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто здійснюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
85. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.
91. Я б спробував якісь пригнічуючі речовини, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Будь-який бруд мене лякає або викликає сильну відразу.
94. Коли я злюся, то мені хочеться когось вдарити.
95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися від вживання спиртних напоїв.

96. Я б міг на спір залізи на високу фабричну трубу.

97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.

98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Жіночий варіант

1. Я прагну в одязі слідувати найсучаснішій моді чи навіть випереджати її.

2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинна зробити сьогодні.

3. Якби була така можливість, то я б із задоволенням пішла служити в армію.

4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.

5. Щоб домогтися свого, дівчина іноді може і побитися.

6. Я б взялася за небезпечну для здоров'я роботу, якби за неї добре платили.

7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.

8. Я іноді люблю попліткувати.

9. Мені подобаються професії, пов'язані з ризиком для життя.

10. Мені подобається, коли мій одяг і зовнішній вигляд дратують людей старшого покоління.

11. Тільки дурні й боягузливі люди виконують усі правила і закони.

12. Я воліла б роботи, пов'язаної зі змінами та подорожами, навіть якщо вона небезпечна для життя.

13. Я завжди кажу тільки правду.

14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі речовини, які впливають на психіку, – це нормально.

15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся нікого не ляяти.

16. Я із задоволенням дивлюся бойовики.

17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинна помститися.

18. Людина повинна мати право випивати, скільки вона хоче і де хоче.

19. Якщо моя подруга спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.

20. Мені часто буває важко зробити роботу до точно визначеного терміну.

21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.

22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо чогось сильно хочеш.

23. Бувало, що я не слухалася батьків.

24. В автомобілі я більше ціную безпеку, ніж швидкість.

25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися карате або схожим видом спорту.

26. Мені б сподобалася робота офіціантки в ресторані.

27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди оплачую проїзд у громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідують приказці: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапляла в неприємну історію після вживання спиртних напоїв.
36. Я часто не можу змусити себе продовжувати будь-яке заняття після образливої невдачі.
37. Багато заборон у сфері сексу старомодні і їх можна відкинути.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль назло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народилася в стародавні часи, то стала б благородною розбійницею.
42. Домагатися перемоги в суперечці потрібно за всіляку ціну.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випила.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо у фільмі немає жодної пристойної бійки – це погане кіно.
46. Буває я сумую на уроках.
47. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
48. Якщо людина дратує мене, то я готова висловити їй все, що про неї думаю.
49. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
50. Мені б сподобалася професія дресирувальниці хижих звірів.
51. Мені подобається відчувати швидкість при швидкій їзді на автомобілі і мотоциклі.
52. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
53. Буває, що я з цікавістю слухаю непристойний, але смішний анекдот.
54. Мені подобається іноді бентежити і ставити в незручне становище оточуючих.
55. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
56. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.

57. Мені більше подобається читати про криваві злочини або про катастрофи.
58. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.
59. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.
60. Я вважаю цілком нормальним, якщо дівчина курить.
61. Мені подобається стан, які наступає, коли вип'єш в міру і в хорошій компанії.
62. Бувало, що в мене виникало бажання випити, хоча я розуміла, що зараз не час і не місце.
63. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.
64. Деякі люди побоюються мене.
65. Я б хотіла бути присутньою при страті злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.
66. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.
67. Якби могла, то із задоволенням взяла участь би в автомобільних гонках.
68. Коли в мене поганий настрій, до мене краще не підходити.
69. Іноді у мене буває такий настрій, що я готова першою почати бійку.
70. Я можу згадати випадки, коли я настільки розізлилася, що хапала першу-ліпшу під руку річ і ламала її.
71. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
72. Мені б хотілося з цікавості стрибнути з парашутом.
73. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшують.
74. Щасливі ті, хто помирають молодими.
75. Я отримую задоволення, коли трохи ризикую.
76. Коли людина в запалі суперечки вдається до лайок – це припустимо.
77. Я часто не можу стримати свої почуття.
78. Бувало, що я спізнювалася на уроки.
79. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
80. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
81. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
82. Іноді траплялося, що я не виконувала шкільне домашнє завдання.
83. Я часто здійснюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
84. Бувають випадки, коли я можу вдарити людину.
85. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
86. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
87. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.

88. Іноді я буваю так роздратована, що голосно кричу.
89. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.
90. Я б спробувала якусь пригнічуючу речовину, якби твердо знала, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
91. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
92. Будь-який бруд мене лякає або викликає сильну відразу.
93. Коли я злюся, то мені хочеться голосно вилаяти винуватця моїх неприємностей.
94. Я думаю, що люди повинні відмовитися від усякого вживання спиртних напоїв.
95. Я б із задоволенням прокотилася б на гірських лижах з крутого схилу.
96. Іноді, якщо хтось завдає мені болю, то це буває навіть приємно.
97. Я б із задоволенням займалася в басейні стрибками з вишки.
98. Мені іноді не хочеться жити.
99. Щоб домогтися успіху в житті, дівчина повинна бути сильною і вміти постояти за себе.
100. По-справжньому поважають тільки тих людей, хто викликає в оточуючих страх.
101. Я люблю дивитися виступи боксерів.
102. Я можу вдарити людину, якщо вирішу, що вона серйозно образила мене.
103. Я вважаю, що поступитися в суперечці – це означає показати свою слабкість.
104. Мені подобається готувати, займатися домашнім господарством.
105. Якби я могла прожити життя заново, то я б хотіла стати чоловіком, а не жінкою.
106. У дитинстві мені хотілося стати актрисою чи співачкою.
107. У дитинстві я була завжди байдужа до гри в ляльки.

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Ключ до тесту - чоловічий варіант

- 1. Шкала установки на соціально бажані відповіді:** 2 (ні), 4 (ні), 6 (ні), 13 (так), 21 (ні), 23 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 47 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).
- 2. Шкала схильності до порушення норм і правил:** 1 (ні), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (ні), 59 (так), 61 (ні), 80 (так), 86 (ні), 88 (так), 91 (так), 93 (ні).
- 3. Шкала схильності до адиктивної поведінки:** 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).
- 4. Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки:** 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 16 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так),

37 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (ні), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так).

5. Шкала схильності до агресії та насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (ні), 77 (так), 82 (ні), 89 (так), 94 (так), 97 (так).

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 89 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки: 18 (так), 26 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (ні), 61 (ні), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 86 (ні), 91 (так), 94 (так).

Жіночий варіант

1. Шкала установки на соціально бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 8 (ні), 13 (так), 21 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).

2. Шкала схильності до порушення норм і правил: 1 (так), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (так), 59 (так), 61 (так), 80 (так), 86 (ні), 91 (так), 93 (ні).

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).

4. Шкала схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 75 (так), 76 (так), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так), 99 (так).

5. Шкала схильності до агресії та насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 25 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49 (так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 71 (так), 77 (так), 82 (так), 85 (так), 89 (так), 94 (так), 101 (так), 102 (так), 103 (так), 104 (так).

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 89 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до делінквентної поведінки: 1 (так), 3 (так), 7 (так), 11 (так), 25 (так), 28 (так), 31 (так), 35 (так), 43 (так), 48 (так), 53 (так), 58 (так), 61 (так), 63 (так), 64 (так), 66 (так), 79 (так), 93 (ні), 98 (так), 99 (так), 102 (так).

8. Шкала прийняття жіночої соціальної ролі: 3 (ні), 5 (ні), 9 (ні), 16 (ні), 18 (ні), 25 (ні), 41 (ні), 45 (ні), 51 (ні), 58 (ні), 61 (ні), 68 (ні), 73 (ні), 85 (ні), 93 (так), 95 (так), 96 (ні), 105 (так), 106 (ні), 107 (так).

Інтерпретація

Перший варіант обробки результатів тесту.

Увага: з другим варіантом обробки результатів існують деякі неточності, тому рекомендуємо використовувати саме цей варіант.

Кожній відповіді відповідно до ключа присвоюється 1 бал. Далі за кожною шкалою підраховується сумарний бал, який порівнюється з тестовими нормами. При відхиленні індивідуальних результатів досліджуваного від середнього сумарного балу за шкалою більше ніж на 1S, вимірювану психологічну характеристику можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал досліджуваного менше від середнього на 1S, то вимірювана властивість оцінюється як мало виражена. Крім того, якщо відома належність досліджуваного до «делінквентної» популяції, то його індивідуальні результати доцільно порівнювати з тестовими нормами, які розраховані для «делінквентної» підвибірки.

Тестові норми методики СВП

Шкали	«Нормальна» вибірка		«Делінквентна» вибірка	
	M	S	M	S
1	2,27	2,06	2,49	2,13
2	7,73	2,88	10,27	2,42
3	9,23	4,59	15,97	3,04
4	10,36	3,41	10,98	2,76
5	12,47	4,23	14,64	3,94
6	8,04	3,29	9,37	3,01
7	7,17	4,05	14,38	3,22

Другий варіант обробки результатів тесту.

Кожній відповіді за відповідності до ключа присвоюється один бал. Далі за кожною шкалою підраховується первинний сумарний бал, який потім за необхідності піддається корекції у зв'язку з дією фактора соціальної бажаності відповідно до процедури, описаної вище. Потім проводиться переклад «сирих» балів в стандартні Т-бали. У тому випадку, якщо у користувача є набрані ним спеціалізовані тестові норми, то переклад в стандартні Т-бали здійснюється за формулою

$$T=10 * (X_i - M) / (S + 50), \text{ де}$$

X_i – первинний («сирий») бал за шкалою;

M – середнє значення первинного сумарного балу за шкалою у вибірці стандартизації;

S – стандартне відхилення значень первинних балів у вибірці стандартизації.

Варіанти коефіцієнтів корекції залежно від значень «сирого» бала за шкалою № 1.

Чоловічий варіант методики

У разі, якщо первинний бал за шкалою №1 менше або дорівнює 6 балам для «звичайних» піддослідних, то коефіцієнт корекції становить:

для шкали №2 = 0,3;

для шкали №3 = 0,3;

для шкали №4 = 0,2;
 для шкали №5 = 0,2;
 для шкали №6 = 0,3;
 для шкали №7 = 0,2.

У разі, якщо первинний бал за шкалою №1 менше або дорівнює 6 балам для «деліквентних» піддослідних, то коефіцієнт корекції становить:

для шкали №2 = 0,3;
 для шкали №3 = 0,5;
 для шкали №4 = 0,3;
 для шкали №5 = 0,2;
 для шкали №6 = 0,3;
 для шкали №7 = 0,5.

У разі, якщо первинний бал за шкалою №1 більше 6 балів як для «звичайних», так і для «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції становить:

для шкали №2 = 0,7;
 для шкали №3 = 0,6;
 для шкали №4 = 0,4;
 для шкали №5 = 0,5;
 Для шкали №6 = 0,3;
 для шкали №7 = 0,5.

Жіночий варіант методики.

У випадку, якщо випробувані відносяться до підвибірки «звичайних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції становить:

для шкали №2 = 0,4;
 для шкали №3 = 0,4;
 для шкали №4 = 0,2;
 для шкали №5 = 0,3;
 для шкали №6 = 0,5;
 для шкали №7 = 0,4.

У випадку, якщо випробувані завідомо відносяться до підвибірки «деліквентних» досліджуваних, то коефіцієнт корекції становить:

для шкали №2 = 0,4;
 для шкали №3 = 0,4;
 для шкали №4 = 0,3;
 для шкали №5 = 0,4;
 для шкали №6 = 0,5;
 для шкали №7 = 0,5.

Таблиця норм при перекладі «сірих» балів у Т-бали
 «Сирий» бал Т-бали

		Шкали						
		1	2	3	4	5	6	7
0	35			26				30
1	44	27	28	24	24	26	32	

2	50	31	30	26	27	30	34
3	55	34	33	29	29	33	37
4	58	37	35	32	31	37	39
5	62	40	37	35	34	40	41
6	65	43	39	37	36	44	43
7	67	46	42	40	39	48	46
8	70	50	44	43	41	51	48
9	74	53	46	45	43	55	50
10	85	56	48	48	46	58	53
11	89	59	50	51	48	62	55
12		63	53	54	51	65	57
13		66	55	56	53	69	59
14		69	57	59	55	73	62
15		72	59	62	58	77	64
16		75	62	64	60	81	66
17		78	64	67	62	85	68
18		81	66	70	65		71
19		84	68	72	67		73
20		87	70	75	70		75
21		90	72	78	72		77
22			74	81	74		79
23			76	84	77		81
24			78	87	79		83
25			80	90	81		85
26			82		83		87
27			84		85		
28					87		
29					89		

Карта спостережень девіантної поведінки підлітка

Види спостереження.	Прояв спостереження		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Поведінка під час уроків	<p>Може встати з місця і піти під час зайняття по класу.</p> <p>У ході виконання учбового завдання, відмовляється що-небудь робити;</p> <p>Під час уроку може обернутися і заговорити до сусідів по парті, під час уроку, постійно відволікається;</p> <p>Відсутня дисциплінованість;</p> <p>Постійно роздратований;</p> <p>Може бути відсутнім на занятті без поважної причини;</p> <p>Настрій різко міняється.</p>	<p>На усні питання не завжди відповідає, іноді агресивно реагує;</p> <p>Іноді проявляє запальність;</p> <p>Пропуск заняття відбувається дуже рідко, але без поважної причини;</p> <p>Іноді відбувається різка зміна настрою;</p> <p>Рідко не контролює себе;</p>	<p>Проявляє дисциплінованість; активно бере участь в ході уроку;</p> <p>доброзичливий; чітко слідує виконанню інструкції;</p> <p>Не пропускає заняття без поважної причини.</p> <p>усидливий; у класі є лідером;</p> <p>Здатний контролювати себе;</p>

Продовження карти

Види спостереження.	Прояв спостереження		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Поведінка в позаурочний час	<p>Проявляє агресію;</p> <p>Не отримується правил і норм поведінки в школі і після уроків;</p> <p>Запальний;</p> <p>Може спровокувати однокласників на конфлікт;</p> <p>Має статус неформального лідера в школі;</p> <p>Громадські доручення не виконує.</p>	<p>Періодично може розлютитися;</p> <p>Періодично порушує норми і правила поведінки в школі;</p> <p>Періодично приймає участь в житті класу.</p> <p>Періодично являється неформальним негативним лідером;</p>	<p>Підтримує спілкування з кожним однокласником;</p> <p>Не порушує норми і правила поведінки;</p> <p>Має статус лідера;</p> <p>Уміє приймати адекватні рішення.</p> <p>Не провокує на конфлікти;</p> <p>Активно бере участь в громадському житті школи і класу;</p> <p>Охоче виконує громадські доручення.</p>

Продовження карти

Види спостереження.	Прояв спостереження		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Поведінка під час відвідування їдальні	<p>Проявляє агресію по відношенню до однокласників (може штовхнути, плюнути, огризатися)</p> <p>У їдальні не дотримується правил (може кинути їжу в дітей, може перевернути стілець, може кричати);</p> <p>Усіма способами залучає до себе увагу;</p> <p>Постійно голосно сміється, розмовляє з набитим ротом,</p>	<p>Періодично проявляє агресивність по відношенню до дорослих і однокласників (може штовхнути, плюнути, почати огризатися)</p> <p>Дуже рідко порушує правила поведінки в їдальні;</p> <p>Періодично, привертає до собі увагу асоціальною поведінкою;</p> <p>Може проявляти дратівливість.</p>	<p>Проявляє акуратність.</p> <p>Проявляє стриманість;</p> <p>Завжди дотримується правил поведінки в їдальні.</p>

Продовження карти

Види спостереження.	Прояв спостереження		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Поведінка під час відвідування їдальні	може почати кричати; Проявляє протестні реакції.		
Поведінка під час перерви.	Піддається впливу однолітків; Має статус асоціального лідера; Несподівано може підійти і ударити однокласника; Являється ініціатором і учасником агресивних ігор.	Періодично робить все, для привертання до себе уваги асоціальною поведінкою; Періодично займає статус асоціального лідера; Дуже рідко являється ініціатором в агресивних іграх.	Постійно дотримується правил в різних іграх; Може самостійно організувати групи по інтересах; Є лідером.